

«Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις» («πολυκεφάλους καὶ ἑκατόγχειρας»)

Στις πιὸ μαῦρες μέρες τῆς ἕως τότε ἱστορίας τους, ὅπως τουλάχιστον τὴν γνώριζαν οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς -φυσικὰ δὲν συγκρίνεται ἢ ἐγκατάλειψη τῆς πόλεως κατὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Περσῶν, διότι αὐτὴ διήρκεσε ἐλάχιστους μῆνας καὶ ἔληξε μὲ τὴν δόξα τῆς περίλαμπρης νίκης-, κι ἐνῶ ἦταν καὶ πάλι ὄλοι τους ἀπαισιόδοξοι, ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὁ Ἀριστοφάνης διδάσκει τοὺς «Βατράχους» εἰς τὰ Λήναια εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 405 π.Χ., δηλαδή, Ἰανουάριο μῆνα· εἶχε προηγηθεῖ τὸν προηγούμενο χρόνο ἢ νίκη κατὰ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὰς Ἀργινούσας νήσους, μεταξύ Χίου καὶ Λέσβου, ἀλλὰ καὶ ἡ καταδίκη τῶν ὀκτῶ ἀπὸ τοὺς δέκα στρατηγούς, μὲ τὴν κατηγορία τῆς ὀλιγωρίας γιὰ περισυλλογὴ τῶν νεκρῶν. Εἶχε στερηθεῖ ἡ πόλις -ἐνῶ εἶχε ἀπομείνει μὲ τὴν Σάμο μοναδικὴ πιστὴ ἀπ' τοὺς συμμάχους της-, τοὺς καλύτερους στρατηγούς της μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Περικλῆ, τὸν νεώτερο, υἱὸ τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας· καθαρὴ πλεκτάνη κάποιων δημαγωγῶν ἦταν ἡ κατηγορία, μὲ ἰδιοτελεῖ σκοπὸ τὴν διατήρηση τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐξουσίας. Ἔτσι κατάφεραν μεταπεῖσαι τὴν Βουλὴ, καθὼς ἡ διαδικασία ἦταν ἐμφανῶς ἀντισυνταγματικὴ, θὰ λέγαμε, μὲ τὸν Σωκράτη, ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἐπιστάτη τῶν πρυτάνεων¹ –Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, πρωθυπουργὸ καὶ πρόεδρο τῆς Βουλῆς, κατὰ τὰ δικά μας ἀξιώματα- νὰ ἀντιτάσσεται σθεναρῶς εἰς τὴν διαδικασία, ἀκόμη καὶ κατὰ τῶν ἄλλων πρυτάνεων τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς του. Ὅποτε ἡ ἀπόφαις ἐλήφθη ἐξ ὑφαρπαγῆς. Εἶχαν μετανιώσει ἀμέσως μετὰ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ ἦταν πλέον ἀργά...

Ὁ μεγάλος ποιητὴς καὶ διεισδυτικὸς πολιτικὸς κριτικὸς, μᾶλλον ὁ καλύτερος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, διότι ἡ κωμωδία, ἡ σάτιρα, ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἰσηγορίας, τῆς κριτικῆς, εἶναι σαφῆς καὶ ὀξύς εἰς τὰς παρατηρήσεις του. Εἰς τὴν παράβασιν ὁ Ἀριστοφάνης ἐκφράζει ὅλο του τὸν πόνον γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλεως καὶ ἀπευθύνεται μὲ ἐπιτακτικὸ ὕφος πρὸς τοὺς συμπολίτες του:

*Ἀλλὰ καὶ νῦν, ὠνόητοι, μεταβαλόντες τοὺς τρόπους
χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις· καὶ κατορθώσασι γὰρ
εὐλογον, κἂν τι σφαλῆτ', ἐξ ἀξίου γοῦν τοῦ ξύλου,*

¹ Ξενοφώντας, «Ἑλληνικά», Βιβλ. Α', κεφ. ζ', ια. 15, Πλάτωνος, «Ἀπολογία Σωκράτους», 32βγ, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις «Ὀδυσσεύς», Ἀθήναι, 1982, σελ. 249.

ἦν τι καὶ πάσχητε, πάσχειν τοῖς σοφοῖς δοκήσετε².

Ἡ λέξις «άνόητοι» σὲ παράβαση τοῦ ποιητοῦ δὲν συναντᾶται σὲ ἄλλη σωζόμενη κωμωδία του· «ἜΩ άνόητοι», εἶναι φράσις πολὺ προσβλητικὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τοὺς ὑπερόπτες καὶ ἀλαζόνες, ὅταν μάλιστα ἀπευθύνεται ἀπ' τὸ βῆμα τοῦ Θεάτρου τοῦ Διονύσου. Ἀλλὰ εἶχαν ἀλλάξει πολὺ οἱ συμπολίτες του, κι ἠνέχθησαν τὴν κριτικὴν, μᾶλλον διότι πίστευαν καὶ οἱ ἴδιοι ὅτι ἦταν σωστή, κι ἀπόδειξη εἶναι ὅτι τοῦ ἔδωσαν τὸ πρῶτο βραβεῖο, μὲ τὸ δεύτερο εἰς τὰς «Μούσας» τοῦ Φρυνίχου καὶ τὸ τρίτο, εἰς τὸν «Κλεοφῶντα» τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Πλάτωνος.

Ἀλλὰ καὶ τώρα, ὦ άνόητοι, ἀλλάζοντες τοὺς τρόπους ἀποδεχθεῖτε ἀμέσως τὰ χρηστὰ ἦθη· καὶ θὰ πετύχετε ὅπως δὴποτε, κι ἂν ἀποτύχετε, ἀπὸ ἄξια αἰτία θᾶναι, κι ἂν κάτι πάθετε, γιὰ σοφὲς ἀποφάσεις θὰ πάθετε.

Ὅταν τοὺς ἐπιτιμᾶ, μὲ τόσο αὐστηρὸ ὕφος, «ῶνάνόητοι», καὶ τοὺς παροτρύνει ἐπιτακτικά, «χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὖθις», τοὺς ζητᾶει ἐπανελθεῖν εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀφοῦ ἴσχυε ἀκόμη ἡ ἄμεσος δημοκρατία· τὸ μυαλὸ τῶν Ἀθηναίων πῆγε ὅπως δὴποτε ἀμέσως εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον» τοῦ Περικλέους, πέντε καὶ εἴκοσι χρόνια πρὶν, ὅταν ὅλα ἔδειχναν ὅτι κέρδιζαν τὸν πόλεμον, μὲ τὸν μέγαλον ἠγέτη τοὺς ζωντανὸ ἀκόμη. Παρὰ τὸν θάνατον τοῦ ἑνὸς τρίτου τῶν συμπολιτῶν τοὺς ἀπ' τὸν λοιμὸν κι ἄλλου ἑνὸς τρίτου ἢ καὶ περισσότερο στὸν πόλεμον, ἦταν πολλοὶ οἱ παραβρεθέντες εἰς τὸν Ἐπιτάφιο Ἀθηναῖοι, τὴν πρώτην ἐπίσημον κηδεῖα τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου, ὅπως ὁ Σωκράτης, καὶ ζῶντες ἀκόμη, ἀλλὰ περισσότεροι εἶχαν ἀπομνημονεύσει τὸν Ἐπιτάφιο³. Τοὺς προέτρεπε, τότε, ὁ Περικλῆς: «ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γινῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»⁴.

Τοὺς προέτρεπε ὁ Περικλῆς τοὺς Ἀθηναίους, ὡς διδασκαλία καὶ παραίνεση γιὰ τὴν πολιτικὴν τους τακτικὴν τὰ ἐπόμενα ἔτη τοῦ πολέμου, τὸ ποῖα εἶναι ἡ ἱεράρχησις εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἰδίων· συνηθίζεται λοιπὸν σ' ἐμᾶς καὶ μὲ τὰ οἰκογενειακά μας προβλήματα νὰ ἀσχολούμεθα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς πολιτικὰς ὑποθέσεις, καὶ ὅταν ἐνδιαφερόμαστε γιὰ ἄλλα πράγματα, τὰ πολιτικὰ δὲν τὰ παρακολουθοῦμε ὀλιγώτερον· διότι εἴμαστε οἱ

² Ἀριστοφάνους, «Βάτραχοι», στ. 734-737, μετάφραση δική μου.

³ Ὅρα, εἰε τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴν μουσικὴν στὴν γραμματικὴν», σελ. 11.

⁴ Θουκυδίδου, «Ἱστορία», τομ. Β', κεφ. 40, παρ. 2, μετάφραση δική μου.

μόνοι οἱ ὅποιοι πιστεύουμε ὅτι ὅποιος δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ πολιτικά, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμων, ἀλλὰ ἀχρεῖος. Ὅταν ἔλεγε, ἄλλα πράγματα, «καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις», ἐννοοῦσε τὴν βιοτεχνία, τὴν γεωργία τὸ ἐμπόριο, τὰ τραπεζικά, τὶς οἰκονομικὲς δοσοληψίες μὲ τὶς ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς τρίτες χῶρες, Φοινίκη καὶ περσικὴ αὐτοκρατορία, Σκύθες, Ἰταλιῶτες, Καρχηδονίους, Κέλτες, σὲ ὅσους ἔφθανε τὸ ἑλληνικὸ ἐμπόριο· δηλαδή, ἡ ἐνασχόληση μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὰ οἰκογενειακὰ καὶ τὰ βιοποριστικά, δὲν σήμαινε καὶ ἐγκατάλειψη τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, παρὰ τὸ ἀντίθετο, «τὰ πολιτικά μὴ ἐνδεῶς γνῶναι», τὰ πολιτικά δὲν τὰ ἔθεταν ποτὲ σὲ δεύτερη μοῖρα.

Πρόκειται γιὰ τὴν πληρέστερη, σαφέστερη καὶ λιτώτερη, ἀνάλυση τῆς διακρίσεως, τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου, τοῦ ἀπράγμονος καὶ τοῦ ἀχρείου⁵. διότι, προσθέτει ὁ μεγαλύτερος μᾶλλον στὴν ἱστορία πολιτικὸς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφος μαζί, εἴμαστε οἱ μόνοι οἱ πιστεύοντες ὅτι ὅποιοι δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὰ πολιτικά, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμονες, παρὰ ἀχρεῖοι. Τὴν ἐννοια τοῦ ἀχρείου εἰσάγει, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία ὁ Περικλῆς -ὡς πολιτικὴ φιλοσοφία, διότι μᾶς εἶναι γνωστὸς ὁ ὅρος ἀπ' τὴν ποίηση ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές-, ἀναγνωρίζων ὅτι ἦταν κατανοητὴ ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἐποχῆς του, διαφορετικὰ δὲν θὰ τὴν χρησιμοποιοῦσε ὁ μέγας πολιτικὸς, «τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»· οἱ Ἀθηναῖοι κατέγραψαν τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἡγέτου τους, ἄλλο ἂν δὲν τὶς τήρησαν κατὰ γράμμα, διότι σὲ μέγαλο βαθμὸ τὶς σεβάστηκαν, κι αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ἀντοχή τους στὸν πόλεμο, ἐπὶ εἴκοσι ἕξι ἔτη συνολικῶς, δέκα μετὰ τὴν καταστροφὴ στὴ Σικελία καὶ ὀκτὼ μετὰ τὴν ὀλιγαρχία τῶν τετρακοσίων. Ταλαντεύονταν μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἀπράγμονος⁶, ὡς ἀτομικὲς περιπτώσεις, μὲ τὸν ἀχρεῖο ἀναδύεσθαι ἐνίοτε καὶ ποῦ.

⁵ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 83, ἐκδόσεις, «Φιλόμυθος», Ἀθήναι, 1993, εἰς τὰς ἀναλύσεις, «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 35, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 6..

⁶ Ὅρα, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», ὁ.α. σελ. 15.

«Καὶ κεκωδωνισμένοις»

Ἡ προτροπή τοῦ Ἀριστοφάνους ἦταν ἐπιτακτική καὶ καλοῦσε εἰς ἄμεσον ἐφαρμογὴν τὴν ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀλλὰ μὲ σαφῆ ὑπογράμμιση τῆς κυρίας αἰτίας τῶν συμφορῶν τῆς πόλεως· τὸν ἐνδιαφέρει ἡ διαφορὰ αὐτή, σὲ σύγκριση μὲ ὅσα γνώριζαν ἀπ' τὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ οἱ Ἀθηναῖοι, διότι ἡ ἀντιμετώπισή της ἀποτελοῦσε τὴν μοναδικὴ εὐκαιρία σωτηρίας τῆς πόλεως:

*Πολλάκις γ' ἡμῖν ἔδοξεν ἡ πόλις πεπονθέναι
ταύτων εἷς τε τῶν πολιτῶν τοὺς καλοὺς τε κάγαθους
εἷς τε τάρχαϊον νόμισμα καὶ τὸ καινὸν χρυσίον⁷.*

Εἰς τὰς προτέρας συμφορὰς τῆς πόλεως ἀναφέρεται ὁ ποιητής, ὄχι καὶ λίγες, παρὰ τὴν συνεχῆ ἄσκηση τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἀπὸ ἐνεργοῦς πολίτας –αὐτὸ ἐννοεῖ μὲ τὸν ὄρο *καλί τε κάγαθοι*- καὶ τὴν ἀποδεδειγμένην ἐπιμέλειά τους· οἱ συμφορὲς εἶχαν πλήξει τὴν πόλη, παρὰ τὴν διατήρηση γνησίου τοῦ ἀρχαίου νομίσματος, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων μὲ σταθερὴ τὴν ἀξία τους:

*Πολλὲς φορὲς μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπέφερε ἡ πόλις
στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τοὺς πολῖτες τοὺς καλοὺς τε κάγαθους
μὲ τὴν χρῆση τοῦ παλαιοῦ νομίσματος καὶ τοῦ νέου χρυσοῦ.*

Οἱ λανθασμένες πολιτικὲς ἐκτιμήσεις, μὲ τὶς δραματικὲς ἢ τραγικὲς ἐπιπτώσεις τους στὴν πόλη, εἶναι γνωστὲς στὴν ἱστορία καὶ ἀναπόφευκτες, λέει ὁ ποιητής στὴν παράβασή του· ἦταν ἀποδεκτὴ ἡ ἀναφορὰ αὐτή, ἂν ὄχι καὶ κοινὸς τόπος στὴ λογικὴ τῶν Ἀθηναίων· εἶχαν ἐκδώσει πρὶν πολλὰ νομίσματα, ἀλλὰ ὅλα γνήσια. Συνεχίζει:

*Οὔτε γὰρ τούτοισιν οὔσιν οὐ κεκιβδηλευμένοις,
ἀλλὰ καλλίστοις ἀπάντων, ὡς δοκεῖ, νομισμάτων
καὶ μόνοις ὀρθῶς κοπεῖσι καὶ κεκωδωνισμένοις
ἐν τε τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς βαρβάροις πανταχοῦ
χρῶμεθ' οὐδέν, ἀλλὰ τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις
χθές τε καὶ πρῶην κοπεῖσι τῷ κακίστῳ κόμματι⁸.*

Εἰς τὰς ἄλλας αἰτίας τῶν κακῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν, ἀρκετῶν εἰς τὰς πόλεις, ὁ ποιητής προσθέτει τὸ *κίβδηλο νόμισμα*, κι ἀκόμη

⁷ Ἀριστοφάνους, ὁ. ἀ, στ. 718-720, μετάφραση δική μου.

⁸ Αὐτόθι, στ. 721-726, μετάφραση δική μου.

περισσότερο τις έπιπτώσεις στην πολιτική πρακτική άπ' την χρήση του νόθου νομίσματος· όμολογεΐ ότι, παρὰ τις τόσες ήττες στον πόλεμο και στην συρρίκνωση τής *άθηναικής ήγεμονίας*, ή *άπτική δραχμή* παρέμεινε ή μόνη άποδεκτή στον μεσογειακό κόσμο, αλλά και σε μεγάλο μέρος τής περσικής αυτοκρατορίας· μόνο τὰ τελευταΐα αυτά χρόνια κινδύνευε, λόγω τής νοθεύσεώς της:

*Αυτὰ τὰ νομίσματα δέν εΐναι οΰτε κεκιβδηλευμένα,
άλλά τὰ άριστα, όπως πιστεύεται, τών νομισμάτων
και τὰ μόνα σωστά έκδοθέντα και με εύχάριστο ήχο
εις τούς Έλληνας και τούς βαρβάρους σε όλα τὰ μέρη
δέχονται μόνον αυτά, αλλά έτοΰτα τὰ νόθα χαλκά,
έκδοθέντα χθές και παλαιότερα με τὸ χειρίστο κρᾶμα.*

Ήταν γνωστές στους Έλληνες οί έπιπτώσεις άπ' τὰ νοθευμένα νομίσματα, και ή συνήθεια τών ανθρώπων, όπως άπαλλάσσονται άμέσως άπ' αυτά, με την προώθησή τους στην αγορά, όπότε, έπειδὴ έκαναν όλοι τὸ ίδιο πράγμα, κυκλοφοροΰσαν τὰ νόθα και φυλάσσονταν τὰ καθαρά· εΐναι ὁ γνωστός στή νεώτερη έποχή νόμος του *Θωμά Γκρέσσαμ*, τής έποχής τής *Έλισάβετ* τής πρώτης -άλλά ποϋ καθιερώθηκε τὸν δέκατο ένατο αΐώνα-, ὅτι, «τὸ κακὸ νόμισμα διώχνει τὸ καλὸ»· μάλλον άγνοοΰσε τὸν *Άριστοφάνη* ὁ *Άγγλος οΐκονομολόγος* και ύπεύθυνος για την έκδοση του χρήματος και τὸν έλεγχο τών τραπεζών τής έποχής εκείνης, δηλαδή *Διοικητῆς τής Τραπεζῆς τής Άγγλίας*, κατὰ τούς μετέπειτα θεσμούς. Άλλωστε και ὁ *Ούίλιαμ Σαίξπηρ* γνώριζε έλάχιστα έλληνικά και μάλλον δέν εΐχε διαβάσει στὸ πρωτότυπο τὸν *Άριστοφάνη*· ὁ οΐκονομολόγος δέν γνώριζε, φυσικά, οΰτε και τις λαϊκές έκφράσεις τής έλληνικῆς γλώσσας, ὅτι, «ὁ κάλπικος παρᾶς δέν χάνεται», παραλλαγή τής φράσεως, «τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», στή νεώτερη έποχή.

Ή πολιτική πρακτική εΐχε αλλάξει, εΐναι δεδομένο αυτό, οί άπράγμονες αύξάνονταν, αλλά ὅχι στὸ βαθμὸ τής μετατροπῆς τους στή *σιωπηρὰ πλειοψηφία* τής έποχής μας· ήταν περισσότεροι άπὸ ὅσους ήταν στην αρχή του πολέμου, αλλά ή πλειοψηφία τών *Άθηναίων* παρέμειναν *ένεργοι πολῖτες*· παρὰ τις λανθασμένες τις περισσότερες φορές έπιλογές τους -*δημοκρατία*, άλλωστε, εΐναι τὸ δικαίωμα εκάστου εις την άποψή του, ή *ίσηγορία*, εΐτε σωστή εΐτε ὄχι, διότι αυτό κρίνεται πάντοτε εκ τών ύστέρων, άπ' την πλειοψηφία-, συνέχισαν τὸν πόλεμο και τις *θυσίες* έως την κατάληψη τής πόλεως άπ' τούς *Πελοποννησίους*.

Τὸ «καὶ κεκωδωνισμένοις» ἔχει καὶ τὴν ἔννοια τῆς μουσικῆς ἀρμονίας· ὁ ἦχος τοῦ νομίσματος ἦταν ἀρμονικός, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν κρᾶσιν τοῦ ἀπὸ τὸν χρυσοῦ ἢ τὸν ἄργυρο καὶ τὰ κατώτερα μέταλλα, ὀρείχαλκος· τὴν ἴδια ἀρμονία εἶχε ὁ λόγος εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ἐμμελῆ λόγο τοῦ δράματος, καὶ εἰς εὐθεϊαν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐμμέλειαν, διότι αὐτὴ εἶναι ὁ γενικὸς προσδιορισμὸς τῆς ἀμέσου ἐλληνικῆς δημοκρατίας. Ἐβδομήκοντα ἔτη μετὰ, ὁ Ἀριστοτέλης συμπληρώνει τὸν ποιητὴ, ὡς πρὸς τὸν ρόλο τοῦ νομίσματος: «ὑπὲρ δὲ τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, εἰ νῦν μηδὲν δεῖται, ὅτι ἔσται ἐὰν δεηθῆ, τὸ νόμισμα οἷον ἐγγυητῆς ἔσθ' ἡμῖν· δεῖ γὰρ τοῦτο φέροντι εἶναι λαβεῖν. πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό, οὐ γὰρ αἰεὶ ἴσον δύναται»⁹. στὴν ἄμεση ἀνταλλαγὴ τῆς ἀγορᾶς ἀναφέρεται, ἀλλὰ ἡ ἔννοιά του περιλαμβάνει καὶ τὸν πολιτικὸν ρόλο τοῦ νομίσματος. Διατηρεῖ κανεὶς τὸ νόμισμά του καὶ γιὰ τὴν ὅποια μελλοντικὴ ἀνταλλαγὴ, ἐὰν σήμερα δὲν χρειάζεται τίποτε, ὅτι ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀξία του σὲ ὅ,τι θὰ χρειασθεῖ, ἐπειδὴ τὸ νόμισμα ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύηση γιὰ ὁμαλὲς σχέσεις στὴν κοινωνία· διότι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ προσκόμισή του γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ. Ἄν καὶ χάνει κι αὐτὸ τὴν ἀξία του, διότι ἀδυνατεῖ διατηρῆσαι αὐτὴν αἰωνίως. Ἡ ἀνταλλαγὴ, ἀπ' τὴν στιγμή τῆς καθιερώσεως τοῦ χρήματος, ὡς ἀνταλλακτικοῦ μέσου, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ ἀντιπραγματισμοῦ, γίνεται μὲ τὴν προσκόμιση καὶ ἐμφάνιση τοῦ νομίσματος γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ὅποιου ἀγαθοῦ ἔχει ἀνάγκη· τὴν ἐγγύηση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κεντρικῆς Τραπεζῆς ἔχουν τὰ σημερινὰ χαρτονομίσματα· οἱ ἐλληνικὲς δραχμὲς ὑπογράμμιζαν πάλαι ποτὲ ἐπιπροσθέτως, «πληρωτέα ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει».

Αὐτὰ ἰσχύουν, φυσικά, ἐὰν τὸ νόμισμα εἶναι γνήσιο κι ὄχι κίβδηλο, νόθο, ἐὰν ἔχει τὸν ἀρμονικὸν καὶ εὐχάριστο ἦχο, ἐὰν εἶναι «κεκωδωνισμένο»· ἐὰν εἶναι γνήσιο, ἐπιτελεῖ τὸν ρόλο τοῦ συνεκτικοῦ ἴστοῦ τῆς κοινωνίας, ἐπομένως συνέχει τὴν πόλιν, ἐνῶ ἐὰν εἶναι νόθο, ἐπενεργεῖ ὡς διαλυτικὸν στοιχεῖο στὴν κοινωνία, στὴν πόλιν, μὲ τὴν κλιμάκωση τῶν ἐπιπτώσεών του.

⁹ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Ε', κεφ. η', παρ. 14, (1133β12-15), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τὸ νόμισμα οἷον ἐγγυητῆς ἔσθ' ἡμῖν», σελ. 2.

Στην πράξη ὁ Ἀριστοτέλης παρουσιάζει, μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη, πρῶτος στὴν ἱστορία, τὸν *αὐτόνομο πολιτικὸ ρόλο* τοῦ *νομίσματος*, εἴτε ὡς *συνεκτικοῦ* δεσμοῦ τοῦ *γενεσίου* νομίσματος, εἴτε ὡς *διαλυτικοῦ*, τοῦ *νόθου*. οἱ ἀνάγκες ἀνταλλαγῆς στὴν κοινωνία, στὴν πόλη εἶναι γνωστές, *πεπερασμένες* καὶ *αὐτονόητες*, καὶ αὐτὲς συνθέτουν τὸ πλέγμα τῶν *ἠθικῶν*, *κοινωνικῶν* καὶ *πολιτικῶν* δεσμῶν ἐκάστης *πόλεως*. εἶναι οἱ *ὕλικές* ἀνάγκες, οἱ ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν κατοίκων, καὶ οἱ *ἠθικές*, *κοινωνικές* καὶ *πολιτικές* ἀνάγκες, οἱ ἀπορρέουσες ἀπ’ τὴν *ἱστορία*, τὴν *θρησκεία* καὶ τὸν *πολιτισμό* τους. Εἰς ὅλας αὐτὰς ἀναφέρεται ὁ φιλόσοφος, ὅταν ἐξετάζει τὴν σημασία τῆς *δικαιοσύνης* καὶ τῆς *ἀδικίας* εἰς τὴν *πολιτείαν*, εἰς τὸ πέμπτο βιβλίο τῶν *«Ἠθικῶν Νικομαχείων»*, τὸ τόσο παραμελημένο στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, καὶ περισσότερο ἀπ’ τὴν θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης: *«ἐν μὲν ταῖς κοινωνίαις ταῖς ἀλλακτικαῖς συνέχει τὸ τοιοῦτον δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθός, κατ’ ἀναλογίαν καὶ μὴ κατ’ ἰσότητα. Τῷ ἀντιποιεῖν γὰρ ἀνάλογον συμμένει ἢ πόλις»*¹⁰. Ὁ *Σταγειρίτης* λέει ὅτι στὶς ἀνταλλακτικὲς κοινωνίες, δηλαδὴ σὲ ὅλες, ὅσες ζοῦν μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν προϊόντων τους – ὅπως καὶ στὴ διαδικασία τοῦ ἀντιπραγματισμοῦ – ὁ *συνεκτικὸς* δεσμὸς εἶναι τὸ ἀνταλλακτικὸ δίκαιο, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀναλογίας καὶ ὄχι τῆς ἀπολύτου ἰσότητος. Διότι ἢ κατ’ ἀναλογία ἀνταλλαγὴ συγκρατεῖ τὴν πόλη. Τὸ ἀντιπεπονθός εἶναι ἡ ἀπόδοση τοῦ μόχθου, τοῦ κόπου ἐκάστου γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ προϊόντος του, τῆς ποσότητος τῆς ἐργασίας κατὰ τὶς νεώτερες θεωρίες, διότι *πάσχει*, ὑποφέρει κατὰ τὴν παραγωγικὴ διαδικασία· ἡ *ἀξία* δὲ τοῦ *προϊόντος* του εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν ἐκτίμηση τοῦ κόπου του, τῆς ἐργασίας, καὶ ἡ *ἀνταλλαγή*, ἡ ἀντιποίηση, γίνεται κατ’ ἀναλογία καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἀπόλυτη ἰσότητα, διότι παρεμβαίνει ἡ *ὑποκειμενικὴ ἀξία* τοῦ ἀγαθοῦ. Γνωστὰ αὐτά...

Ἀπ’ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ καθίσταται σαφὲς ὅτι, ἡ κρίσιμη φράση εἶναι τό, *«χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις»*. ἀμέσως ὀφείλουν ἀλλάξαι τὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ καὶ ἀποκαστασθῆσαι τὸ *ἦθος* τῆς *ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς*, ἔστω κι ἂν κάνουν λάθη, *«κἂν τι σφαλῆτε»*. Κι ἐπειδὴ οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις κρίνονται ἐκ τῶν ὑστέρων, ἂν εἶναι οἱ πρέπουσες ἢ μὴ, εἰς τὸ νόμισμα ἢ ἐπιλογή τους εἶναι δεδομένη, ἢ ἀπόσυρση των *κιβδήλων νομισμάτων* καὶ ἢ κοπὴ *καθαρῶν*, ἔστω καὶ μὲ πρόσθετα φορολογικὰ βάρη. Αὐτὰ τοὺς ἐπιτάσσει ὁ *ποιητής*, μὲ ἀπόλυτο καὶ αὐστηρὸ ὕφος· ὁ *ἐκμαυλισμὸς* τῶν *χαρακτήρων* ἀπ’ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ *κιβδήλου*

¹⁰ Αὐτόθι, βιβλ. Ε', κεφ. 8, παρ. 3, (1132β36-39), μετάφραση δική μου.

νομίσματος δὲν αἶρεται εὐκόλα· εἶναι κάτι χειρότερο κι ἀπ' τὴν ἔκπτωση τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου εἰς ἀπράγμονα, πλήττει εὐθέως τὸν συνεκτικὸ ἴσθον τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοκρατίας φυσικά, διότι ἀποδυναμώνει, ἢ καὶ ἀπονεκρώνει, τὶς εὐαίσθητες κεραῖες τῶν πολιτῶν τῆς.

Σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις στὴν παγκόσμια γραμματεία γίνεται τόσο σαφὴς σύνδεση τῆς χρήσεως τοῦ νόθου νομίσματος μὲ τὸ ἦθος τῶν πολιτῶν, τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴν ἔκπτωση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς· ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν παράβασιν, τῆς συνδέσεως τοῦ κιβδήλου νομισματος μὲ τὸ ἦθος τῶν Ἀθηναίων, ἀποδεικνύει δύο πράγματα: πρῶτον, τὴν σαφέστατη καὶ εἰς βάθος ἐπίγνωση τοῦ θέματος ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἐποχῆς του· εἰς τὴν παράβασιν οἱ ποιητὲς ἔδιδαν συμβουλὲς καὶ ὑπέβαλαν προτάσεις διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῶν ἡμερῶν τους ἀπ' τὸ βῆμα τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, μὲ χωρητικότητα, ἔστω καὶ ὡς ξύλινο ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, περίπου 25000 θέσεων. Δηλαδή, ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πλήρη συναίσθηση τοῦ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιλαμβάνονταν πλήρως τὸ τί σήμαιναν οἱ παραινέσεις του καὶ οἱ συμβουλὲς του, διότι γνώριζε ἄριστα τὴν διείσδυση τοῦ σατιρικοῦ του λόγου· ἔπειτα ὁ Ἀριστοφάνης δὲν κάνει οὐδεμίαν ἀναφορὰ στοὺς προγόνους, τόσο συνήθεις αὐτὲς στὸ δρᾶμα· ἐπιθυμοῦσε μᾶλλον νὰ καταδείξει τὴν πολιτικὴ βαρύτητα τῆς παραινέσεώς του καὶ τῆς διδασκαλίας του γιὰ τὸ νόθο νόμισμα καὶ τὴν ἔκπτωση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν συμπολιτῶν του. Δεύτερον, φαίνεται ὅτι ἦταν κοινὸς τόπος εἰς τὰς θεωρητικὰς καὶ φιλοσοφικὰς διερευνήσεις τῆς ἐποχῆς ἢ προβληματικὴ αὐτή, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μᾶς ἔχει διασωθεῖ εὐθεῖα ἀναφορὰ τῶν φιλοσόφων τῆς, ἴσως ἐπειδὴ ἐθεωροῦντο αὐτονόητα πράγματα· ἔμμεσες, πλὴν σαφεῖς, ἀναφορὲς ἔχουμε πολλές, ἀπ' τὴν λυρικὴ ποίηση ἕως τὰ ῥητορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ ἐπομένου αἰῶνος.

«Καὶ πονηροῖς κάκ πονηρῶν

Παραινέσεις συναντοῦμε συχνὰ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα, ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ *διάλογο* καὶ *παραίνεση* πρὸς τοὺς ἀκροατές της εἰς τὴν *ἀρχαία ἐποχή*, πρὸς τοὺς ἀναγνώστες της ὡς παραίνεση μόνο στὶς μετέπειτα· ἄλλωστε, ἡ *παράβασις* εἰς τὸ *δρᾶμα* ἔχει πάντοτε *πολιτικὸ* καὶ *φιλοσοφικὸ* περιεχόμενο καὶ ἀποτελεῖ προέκταση τῶν *πολιτικῶν παρεμβάσεων*, ἀλλὰ ἡ παράβασις τῶν «*Βατράχων*» θεωρεῖται, ὅπως προαναφέραμε, προέκταση τῶν *παραινέσεων* τοῦ «*Ἐπιταφίου*» τοῦ *Περικλέους*. Ἦταν ἡ κρίσιμη μετάβαση ἀπ’ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τοῦ πολίτου εἰς τὴν ἄμεσο δημοκρατία εἰς τὴν σταδιακὴ ἀποξένωσίν του ἀπὸ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἐλευθέρου πολίτου· αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς φράσεως, «*ῶνόητοι, μεταβαλόντες τοὺς τρόπους/ χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις*». Ἡ γελοιοποίησις τοῦ Διονύσου προσδίδει τὸ *πολιτικὸ νόημα*· ἔγινε κι ὁ θεὸς τῶν *δραματικῶν ἀγώνων* ἀπράγμων τουλάχιστον, *περίγελως*, ὅποτε ἡ εὐθύνη, γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς, βαρύνει ἀποκλειστικὰ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀθηναίους.

Σαφῆς ἀναφορὰ εἰς τὰς ἐπιπτώσεις, ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ *κιβδήλου νομίσματος*, εἰς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων γίνεται ἀπ’ τὸν *Δημόκριτο*: «*εὐλόγέειν ἐπὶ καλοῖς ἔργμασι καλόν· τὸ γὰρ ἐπὶ φλαύροισι κιβδήλου καὶ ἀπατεῶνος ἔργον*»¹¹. Γνώριζε ἄριστα ὁ *φιλόσοφος* τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ *κιβδήλου νομίσματος*, διότι ἦταν γνωστὸς ὁ ὅρος «*ἀβδηριτισμός*», γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του, ἐπειδὴ διεκρίνοντο μεταξύ τῶν Ἑλλήνων εἰς *ὀκνηρίαν, νωθρότητα*, ἀλλὰ καὶ ἀπάτες κάθε μορφῆς, μᾶλλον καὶ στὴ *νόθευση* τοῦ *νομίσματος* τους, ἂν καὶ δὲν ἔχουμε πρόσφορη ἀναφορὰ, ἴσως ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε καὶ εἰδικοί εἰς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία. Λέει, λοιπόν, ὁ *ἀτομικὸς φιλόσοφος*, ἡ εὐλογία πρὸς τοὺς ἄλλους γιὰ τὰ καλά τους ἔργα εἶναι καλὴ πράξις· διότι ἡ εὐλογία τῶν φαύλων εἶναι ἔργο τοῦ *κιβδήλου καὶ ἀπατεῶνος*. Ὅποιος χρησιμοποιεῖ *κίβδηλο νόμισμα*, καὶ μάλιστα ἐν ἐπιγνώσει του, τότε γίνεται ὁ ἴδιος *φαῦλος*, ἢ κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ *Περικλέους ἀχρεῖος*, διότι αὐτὸς δὲν μετέχει οὔτε ὡς ἀπλὸς ἀκροατὴς τῶν *πολιτικῶν πραγμάτων*, ὅπως κάνει ὁ *ἀπράγμων*· ἡ *ταλάντευση* γινόταν ἀκριβῶς μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν *πολιτικῶν χαρακτήρων* καὶ τρόπου ζωῆς, ἂν καὶ οἱ περισσότεροι ἦταν ἀκόμη τότε *ἀπράγμονες*, μὲ τὴν ἐκπτώσιν τους εἰς *ἀχρεῖους*, ἀλλὰ ὄχι ὡς τρόπος ζωῆς, παρὰ ὡς συγκεκριμένη *πολιτικὴ πράξις*. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριον *χαρακτηριστικὸ* τῆς ἐποχῆς.

¹¹ Δημοκρίτου, ἀπ. 63, μετάφραση δική μου.

Ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν συμπολιτῶν του· τὸ ἀποδεικνύει ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς ἀνοήτους, «*ἄνοητοι*», γιὰ τὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπ’ τὰ ἄλλα παραδείγματα τῆς παραβάσεώς του, μὲ τὶς ἀναφορὲς του εἰς τὰ γνήσια καὶ τὰ νόθα νομίσματα, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τους ἀπ’ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους· περισσότερο ὅμως μὲ τὴν προτροπὴ του γιὰ τὴν ἐπιστροφή ἀμέσως στὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς:

*Τῶν πολιτῶν θ’ οὐς μὲν ἴσμεν εὐγενεῖς καὶ σώφρονας
ἄνδρας ὄντας καὶ δίκαιους καὶ καλοὺς τε κάγαθούς
καὶ τραφέντας ἐν παλαιστραῖς καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ,
προυσελοῦμεν, τοῖς δὲ χαλκοῖς καὶ ξένοις καὶ πυρρῖαις
καὶ πονηροῖς κάκ πονηρῶν εἰς ἅπαντα χρώμεθα
ὑστάτοις ἀφιγμένοισιν, οἷσιν ἢ πόλις πρὸ τοῦ
οὐδὲ φαρμακοῖσιν εἰκῆ ῥαδίως ἐχρήσατ’ ἄν¹².*

Στὴ συνέχεια ἀποκαλεῖ τοὺς συμπολίτες του ἀνοήτους, κι ἔχει δίκαιο, διότι στοὺς ἀμέσως προηγούμενους στίχους ἀναφέρεται στὰ κίβδηλα νομίσματα, «*τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις*», μὲ τὸ χειρότερο κράμα μέσα τους, «*τῷ κακίστῳ κόμματι*»· πρόκειται γιὰ τὴν ἀρίστη μᾶλλον στὴν ἱστορία διδασκαλία πολιτικῆς οἰκονομίας στὴν Ἀγορὰ, στὸ εὐρύτερο κοινό, ἢ μᾶλλον σὲ ὀλόκληρη τὴν πόλη, διότι τὸ 405 π.Χ., εἶναι ζήτημα ἂν ὑπῆρχαν εἰς τὰς Ἀθήνας δέκα χιλιάδες πολίτες, ὅταν οἱ περισσότεροι ἦταν στὸ ναύσταθμο τῆς Σάμου, ὅπου ἐκρίνετο ἡ τύχη τοῦ πολέμου, καὶ στὰ *τείχη*, ἀπέναντι ἀπ’ τοὺς πολιορκοῦντας τὸ κλεινὸν ἄστυ Πελοποννησίου.

Μάθαιναν πολιτικὴ οἰκονομία οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ γνώριζαν ἄριστα τὰς ἐπιπτώσεις τοῦ νόθου νομίσματος εἰς τὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ, ἢ μᾶλλον καλύτερα, ἐπειδὴ γνώριζαν σαφέστατα τὰς διακρίσεις τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου, τοῦ ἀπράγμονος καὶ τοῦ ἀχρείου· ἢ ἀνάγνωση τοῦ «*Ἐπιταφίου*» δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι περιέγραφε ὁ Περικλῆς κάτι τὸ αὐτονόητο εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὅπως, ἄλλωστε, τὸ ἀπαιτοῦσε ἡ στιγμή, ἢ ὅποια δὲν ἦταν κατάλληλη διὰ μαθήματα φιλοσοφίας καὶ οἰκονομίας, ἀλλὰ ἦταν πρόσφορη πρὸς ἀπόδοση τῶν ὄσων ἐδιδάσκοντο, μὲ τὰς συνεχεῖς καὶ ἐντόνους πολλὰς φορὰς συζητήσεις, εἰς τὴν Ἀγορὰ καὶ εἰς τὰς παλαιστρας, εἰς τὰ βαλανεῖα καὶ εἰς τοὺς χορούς· τὶς ἴδιες ἐντυπώσεις ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης καὶ ἀπ’ τὴν παράβαση τῶν «*Βατράχων*» καὶ ἀπὸ ὅλες μᾶλλον τὰς παραβάσεις τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας. Ἡ

¹² Ἀριστοφάνους, ὁ. ἀ. στ. 727-733, μετάφραση δική μου.

Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 405 π.Χ. εἶχαν σαφῆ ἐπίγνωση τῆς καταστάσεώς των καὶ τῶν κινδύνων τῆς πόλεώς των· γνώριζαν ὅτι ὁ πόλεμος ἦταν μέχρις ἐσχάτων, ὅτι κινδύνευε ἡ ἐπιβίωση, ὄχι μόνο τῆς ἡγεμονίας τους, διότι ἔβλεπαν ὅτι αὐτὴ ἦταν χαμένη, ἀλλὰ τῆς πόλεώς των καὶ ἡ ἄμεση ἐκποίηση τῶν ἰδίων ὡς ἀνδραπόδων. Δὲν εἶχαν ψευδαισθήσεις, καὶ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι ἡ βράβευση τῶν «Βατράχων» μὲ τὸ πρῶτο βραβεῖο· οἱ κριτὲς ἔβλεπαν ἴσως ἀπ' τὴν ἐπευφημίες καὶ τὰ χειροκροτήματα, ἴσως ἀπ' τὰ σχόλια- ὅτι ἀποδέχονταν οἱ *συμπολίτες τους* τὴν κριτικὴ τοῦ ποιητοῦ, τὴν πλέον αὐστηρὴ κριτικὴ του εἰς τὰ εἴκοσι χρόνια τῆς παρουσίας του. Ἡ ἀντοχὴ τους στὸν πόλεμο, ἐπὶ δύο ἀκόμη χρόνια, καὶ ἐπὶ ὀκτῶ μῆνες κατὰ τὴν *πολιορκία* τοῦ *Λυσάνδρου*, τὸ ἀποδεικνύει, κι ἴσως θὰ εἶχαν παρατείνει κι ἄλλο τὸν πόλεμο, ἐὰν δὲν εἶχαν κάνει τὸ μοιραῖο λάθος εἰς τοὺς *Αἰγὸς ποταμούς*· ὅπως δὴποτε ἡ ἱστορία γράφεται μὲ τὰ μοιραῖα λάθη, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἀπλὲς ὑποθέσεις. Ἐπειδὴ, ὅμως, μελετᾶμε τὴν ἀλλαγὴ εἰς τὸ ἦθος τῶν Ἀθηναίων, κι ὄχι τὴν ἱστορία, προσφεύγουμε καὶ εἰς ὑποθέσεις.

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν προχωρήσει εἰς μαζικὰς *πολιτικοποιήσεις μετοίκων* καὶ *ἀπελευθέρων* δούλων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ δούλων, ὅπως τὸ καταγράφει ὁ *Ἀριστοφάνης*, μὲ τὰ παράπονα τοῦ *Ξανθίου*, ἐπειδὴ δὲν πῆρε μέρος εἰς τὴν ναυμαχία τῶν *Ἀργινουσῶν* καὶ δὲν ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου. Ὅταν ἀναφέρει, «*τοῖς χαλκοῖς καὶ ξένοις καὶ πυρραῖαις*», ἐννοεῖ τοὺς προσφάτως πολιτογραφηθέντας, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν τὸ ἦθος τῶν γνησίων Ἀθηναίων· ὡς ἓνα βαθμὸ εἶναι δεδομένο αὐτό, πάντα οἱ παλαιοὶ ἔχουν παράπονα γιὰ τοὺς νεοφερμένους, ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ εἶναι ὀρθή, διότι οἱ νέοι δὲν εἶναι εὐκόλο ἀποκτηῖσαι τὴν *ἐλευθέρη πολιτικὴ πρακτικὴ* ἀπ' τὴ μία μέρα στὴν ἄλλη. Πολλοὶ ἡγέτες των, ἄλλωστε, ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ἦταν πολιτογραφημένοι πρῶην δούλοι, ὅπως ὁ *Κλεοφῶν*, ὁ ὅποῖος ἦταν καὶ ὁ εἰσηγητὴς τῆς *νοθεύσεως* τοῦ *νομίσματος*· οἱ πλεῖστοι ἀπ' τοὺς πολιτογραφηθέντες πολέμησαν γενναῖα ἕως τὴν τελευταία στιγμή καὶ τίμησαν τὴν πόλη τους, ἐνῶ ἀντιθέτως, πολλοὶ *παλαιοὶ Ἀθηναῖοι*, ὅπως ὁ *Θηραμένης* –τὸν σατιρίζει καὶ πάλι, ὡς *κόθορνο*, δηλαδὴ ποὺ ἀλλάζει εὐκόλα πολιτικὴ στάση, ἀναλόγως πρὸς τὰς περιστάσεις, ὅπως γινόταν μὲ τὸν *κόθορνο*, *σανδάλι* καὶ γιὰ τὰ δύο πόδια-, τὴν πρόδωσαν καὶ πάλι, ὅπως εἶχαν κάνει μὲ τὴν *ὀλιγαρχία* τῶν *τετρακοσίων* καὶ κατὰ τὴν δίκη τῶν *δέκα στρατηγῶν*. Ὁ *Θηραμένης* καὶ κατὰ τὴν δίκη του ἀπὸ τοὺς *τριάκοντα*, ἰσχυρίσθηκε στὴν ἀπολογία του ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶχε συμμετάσχει ποτὲ στὶς κινήσεις γιὰ τὴν *ἀπελευθέρωση* τῶν δούλων καὶ τὴν παραχώρηση

πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς αὐτούς, ὅπως καὶ πράγματι συνέβη, ὄχι μόνο τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁵, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχαν ἐκπέσει εἰς ἀχρείους, ἀλλὰ παρέμειναν ἀπράγμονες, κι εἶχαν γίνει χαῦνοι, ἴσως οἱ νέοι πολῖτες περισσότερο ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοφάνης, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ὑποθέσεις τῆς δικῆς μας ἐρμηνείας, δὲν ἀποδεικνύονται· ὁ Κλεοφῶν, παρὰ τὰ πυρὰ τοῦ ποιητοῦ, εἶχε γίνει ἀποδεκτὸς ὡς ἡγέτης, καὶ γνώριζε πιθανὸν ὅτι δὲν εἶχε ἄλλον τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῆς δεινῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, πλὴν τῆς νοθείας τοῦ νομίσματος...

Ὁ χαῦνος μᾶς ἐνδιαφέρει, ποιὸς εἶναι ὁ χαῦνος: «ὁ μεγάλα ἑαυτὸν ἀξιῶν ἀνάξιος ὦν χαῦνος»¹⁶. δηλαδή, ὁ πιστεύων ὅτι ἀξίζει γιὰ πολλά, ἐνῶ εἶναι ἀνάξιος, εἶναι χαῦνος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, χάχας. Ὁ χαῦνος, εἶναι μέρος τοῦ ἀπράγμονος, ζεῖ καὶ κινεῖται μαζί του· διστάζει στὴν ἀνάληψη πολιτικῶν πρωτοβουλιῶν, διότι τότε θὰ γινόταν ἐνεργὸς πολίτης, ἀλλὰ δὲν ἀπέχει ἀπ' τὶς πολιτικές του ὑποχρεώσεις, δὲν ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες, ἢ, τὸ χειρότερο, ἀδυνατεῖ μεταπεῖσαι τοὺς συμπολίτες του γιὰ τὶς πολιτικές του εἰσηγήσεις, ἐνῶ εἶναι παρὼν εἰς τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ εἰς τὴν Ἄγορά. Ἡ πολιτικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀπόσταση ἀπ' τοὺς ἀχρείους εἶναι τεραστία, ἄλλος κόσμος, ἄλλος τρόπος ζωῆς καὶ περισσότερο ἄλλο ἦθος, διότι ὁ ἀχρεῖος εἶναι δραστήριος καὶ δυναμικός, ἀλλὰ χωρὶς δημοκρατικὸ ἦθος· ἡ ἐκπτώση, ἐπίσης, ἀπ' τὸν χαῦνο στὸν ἀχρεῖο εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ ἀπαιτεῖ ἄλλες συνθήκες ζωῆς κι ἄλλες ἱστορικές ἐποχές ἀπὸ τὴν ἐξεταζόμενη, ἐκτὸς ἀπ' τὶς προσωπικές δυνατότητες, τὰ εὐτυχήματα.

Εἰς τοὺς «Ἀχαρνῆς» ὁ Ἀριστοφάνης ἀποκαλεῖ τοὺς συμπολίτες του χαῦνους, διότι τοὺς ἔπειθαν μὲ τὰ γελοῖα ἐπιχειρήματά τους οἱ δημαγωγοί· εἰς τὴν παράβασιν παραινεῖ καὶ διδάσκει τοὺς πολίτας:

*παύσας ἡμῖν ξενικοῖσι λόγοις μὴ λίαν ἐξαπαταῖσθαι,
μήθ' ἤδεσθαι θωπευομένους μήτ' εἶναι χαυνοπολίτας¹⁷...*

Οἱ λόγοι τῶν δημαγωγῶν ἦταν λόγοι ξένων πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Ἀθηναίων, διότι τοὺς ὀδηγοῦσαν στὴν κλιμάκωση τοῦ πολέμου· εἶναι σαφῆς ὁ ποιητῆς καὶ κατηγορηματικός, ἀλλὰ ὄχι καὶ

¹⁵ Ὁ Θηραμένης, ἦταν Ἀθηναῖος τυχοδιώκτης πολιτικός, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχει στὴν τυραννία τῶν τριάκοντα καὶ ἐκτελέσθηκε ἀπ' τὸν Κριτία, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», σελ.217· λέει τὰ ἀνωτέρω ὁ κόθορνος, ὅταν κατάλαβε ὅτι κινδυνεύει ἡ ζωὴ του.

¹⁶ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Δ', κεφ. ζ', παρ. 3, (1123β10), μετάφραση δική μου.

¹⁷ Ἀριστοφάνους, «Ἀχαρνῆς», στ. 634-5, μετάφραση δική μου.

έπιτακτικός, όπως εις τους «*Βατράχους*»· τὸ «*ῥώνοητοι*», ἔχει ἄλλο ὕφος καὶ ἄλλη ἔννοια ἀπ’ τὸ «*μήτ’ εἶναι χαυνοπολίτας*»: ὁ ποιητής,

*ἀπό ξένα λόγια σᾶς ἔμαθε νὰ μὴν ἐξαπατᾶσθε,
οὔτε νὰ εὐχαριστεῖσθε οὔτε νὰ εἴσθε χαυνοπολίτες.*

Ἡ ἀξιολόγηση τῆς διαφορᾶς κρίνεται στὴν ἐποχὴ τῆς *εὐμαρείας*, τῶν *εὐτυχημάτων* καὶ στὶς ἀντιδράσεις ἀπέναντί τους· πρόκειται γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ *μεγαλοψύχου*. Ποιὸς εἶναι ὁ μεγαλόψυχος: «*δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μέγала αὐτὸν ἀξιῶν ἄξιος ῶν*»¹⁸. Θεωρεῖται δὲ μεγαλόψυχος, γράφει ὁ *Ἀριστοτέλης*, ὁ πιστεύων μέγала διὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ ποῦ εἶναι ἄξιος δι’ αὐτά· ὅπως κάθε ἄνθρωπος κρίνεται ἀπ’ τὰ ἔργα του, ἔτσι κι ὁ μεγαλόψυχος καὶ περισσότερο αὐτός, κρίνεται στὶς καλές του στιγμές, στὰ *εὐτυχήματα*. Πίστευαν, καὶ δικαίως, ὅτι ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου στὶς εὐνοϊκὲς διὰ τὸν ἴδιο στιγμές, στὴν ἄνοδό του, διαμόρφωνε καὶ τὸν χαρακτήρα του, τὴν ἀποδοχὴ ἐκ μέρους του τοῦ ἄλλου ἢ τὴν ἀπόρριψή του. «*Ἄνευ γὰρ ἀρετῆς οὐ ῥάδιον φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα· οὐ δυνάμενοι δὲ φέρειν καὶ οἰόμενοι τῶν ἄλλων ὑπερέχειν ἐκείνων μὲν καταφρονοῦσιν, αὐτοὶ δ’ ὅ,τι ἂν τύχωσιν πράττουσιν*»¹⁹. Χωρὶς τὴν ἀρετὴ, μᾶς λέει, δὲν εἶναι εὐκόλο φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα· οἱ μὴ δυνάμενοι δὲ φέρειν αὐτὰ καὶ πιστεύοντες ὅτι ὑπερέχουν τῶν ἄλλων, ἐκείνους μὲν τοὺς περιφρονοῦν, οἱ ἴδιοι δὲ κάνουν ὅ,τι τοὺς τύχει· ὁ φιλόσοφος προδιορίζει τὴν κρίσιμη καμπὴ τῆς μεταβάσεως ἀπ’ τὸν *ἐνεργὸ πολίτη* στὸν *χαῦνο* ἢ στὸν *ἀχρεῖο*, τὴν στάση του ἀπέναντι στὰ εὐτυχήματά του. Τὰ ἔμφυτα πλεονεκτήματά του, ὅπως ἦταν προικισμένος ὁ *Ἀλκιβιάδης* μὲ μοναδικὴ *ἐξυπνάδα* καὶ πολιτικὴ καὶ στρατηγικὴ *διορατικότητα*, ἀλλὰ καὶ *εὐφράδεια λόγου* ἰδιαίτερη, παρὰ τὸν ἔντονο *τραυλισμὸ* του, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο προφέρειν τὸ *ῥό*, καὶ τὸν ὁποῖο εἶχε μετατρέψει σὲ πλεονέκτημα, ὅπως καὶ μέγала περιουσία ἀπ’ τὸν πατέρα του *Καλλία*, καὶ ἀπ’ τὴν διάσημη γενιὰ τῶν *Ἀλκμαιωνιδῶν*, δὲν τὸν βοήθησαν καὶ ἐξέπεσε σὲ *ἀχρεῖο* καὶ *κυνικό*, ἀπ’ τοὺς ἐλαχίστους στὴν ἐποχὴ του. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι γνωστά, διότι, κι ὅταν ἤθελε πραγματικὰ βοηθῆσαι τὴν *πόλη* του, μετὰ τὴν *ὀλιγαρχία* τῶν *τετρακοσίων*, δὲν ἔπειθε κανέναν. Ἀλλὰ ὁδηγούμεθα εἰς ἄλλας ἀτραπούς.

Ὁ *Ἀλκιβιάδης* γνώριζε ὁμιλεῖν πειστικῶς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ οὐδέποτε ἡ συμπεριφορὰ καὶ ἡ νοοτροπία του ἦταν ἐμμελής, δὲν ἠδύνατο «*φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα*», καὶ διὰ τοῦτο περιφρονοῦσε τοὺς ἄλλους, τοὺς συμπολίτες του, κι ὁ ἴδιος

¹⁸ Αὐτόθι, Βιβλ. Δ', κεφ. ζ', παρ. 1, (1123β2), μετάφραση δική μου.

¹⁹ Αὐτόθι, Βιβλ. Δ', κεφ. η', παρ. 3, (1124α35-β3), μετάφραση δική μου.

ἔπραττε ὅ,τι τοῦ τύχαινε· ἡ ἐμμέλεια ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον, τὴν ἀποκτοῦσαν οἱ τραφέντες, «ἐν παλαῖστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ»· εἶχε ἀνατραφεῖ εἰς τὰς παλαῖστρας καὶ τὰ γυμνάσια, μὲ χοροὺς καὶ μουσική, ὁ καλομαθημένος πλούσιος νεαρός, ἀλλὰ τὰ εἶχε ξεχάσει ὅλα, ἢ τὰ εἶχε ἀποβάλει νωρίς, χωρὶς ποτὲ νὰ τὰ εἶχε ἐντερνισθεῖ. Ὁ *Θηραμένης*, ἀντιθέτως, δὲν εἶχε αἴσθησιν τῆς ἐμμελείας, τουλάχιστον δὲν ἔχει φθάσει ὡς ἐμᾶς καμμία σχετικὴ πληροφορία, ἦταν μόνον χαῦνος καὶ *μικροδημαγωγός*, ἦταν γνήσιο προϊόν τῆς ἐποχῆς του.

Τὰ εὐτυχήματα συνοδεύονται πάντοτε ἀπ' τὴν μεγαλοψυχία, ἀναφέρει στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου ὁ φιλόσοφος: «δοκεῖ δὲ καὶ τὰ εὐτυχήματα συμβάλλεσθαι πρὸς μεγαλοψυχίαν»²⁰. Ἡ μεγαλοψυχία συμβαδίζει ἐπίσης μὲ τὰ εὐτυχήματα, ἀπ' τὴν ὁρμὴν τῆς φύσεως στὰ προικισμένα ἄτομα, διότι, «ἀνευ γὰρ ἀρετῆς παντελοῦς οὐκ ἔστι ταῦτα, ὑπερόπται δὲ καὶ ὑβρισταὶ καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα ἔχοντες ἀγαθὰ γίνονται»²¹. Ἐπειδὴ χωρὶς καθόλου ἀρετῆς, δὲν ὑπάρχουν αὐτὰ, δὲν ἐκφράζονται, καὶ οἱ ἔχοντες αὐτὰ γίνονται ὑπερόπτες καὶ ὑβριστές, ὅπως ὁ *Ἀλκιβιάδης* καὶ ὁ *Λύσανδρος*, ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν *Σπαρτιατῶν*. Ὅταν λέει ὁ *Σταγειρίτης* «ὑπερόπται καὶ ὑβρισταί», οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦν ἐκφράσαι τὴν ἐμμέλειά τους, ἀσκήσασιν ἐμμελῶς τὴν πολιτικὴν τους πρακτικὴν, «ἐν παλαῖστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ», δηλαδὴ ἔχουσιν «*ῥυθμόν, ἀρμονίαν καὶ μέλος*» εἰς τὸν λόγον τους, ὡς *πολιτικὴ παρουσία*, διότι λόγος εἶναι ἡ πολιτικὴ παρουσία, ἀκόμη κι ὡς ἀτελεῖς ἐκφραση τῆς παρουσίας αὐτῆς, εἰς τὴν *Ἄγοράν*, τὴν *Βουλὴν* καὶ τὴν *ἐκκλησίαν* τοῦ δήμου, ἐννοεῖ τὴν ἐκπτώσιν τους εἰς ἀπράγμονας καὶ ἀχρεῖους στὴ συνέχεια· ὁ χαῦνος καὶ ὁ ἀχρεῖος ἀπ' τὴ φύσιν τους εἶναι «ὑπερόπται καὶ ὑβρισταί», ἐπομένως εἶναι ἀδύνατοι ἢ ἐπιβίωσι μὲσα τους τῆς ὁποίας ἀρετῆς, καὶ ἀκόμη δυσκολώτερα τῆς *τελείας ἀρετῆς* καὶ τῆς *ἐμμελείας*.

²⁰ Αὐτόθι, Βιβλ. Δ', κεφ. η', παρ. 1, 1124α24-25), μετάφραση δική μου.

²¹ Αὐτόθι, Βιβλ. Δ', κεφ. η', παρ. 2, (1124α33-35), μετάφραση δική μου.

Ἡ ανάκτηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς συνοδεύταν πάντοτε ἀπ' τὴν ἄσκηση τῆς ἐμμελείας· εἰς αὐτὴν ἀποσκοποῦσε ἡ μετάβαση τοῦ Διονύσου εἰς τὸν Ἄδην γιὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου καὶ τοῦ Σοφοκλέους στὴ συνέχεια, ἡ πόλις δὲν διέθετε κανέναν μεγάλο τραγικὸ ποιητὴ. Τὸ ἀναφέρει ὁ θεὸς στὴν εἰσαγωγή τῶν «Βατράχων», στὴ στιχομυθία του μετὰ τὸν Ἡρακλῆ, ὅταν τοῦ ἐξηγεῖ τὸν λόγον τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἄδην:

Δέομαι γὰρ ποιητοῦ δεξιοῦ.
Οἱ μὲν γὰρ οὐκετ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες κακοί²².

Εἶναι σαφὴς ὁ Ἀριστοφάνης, χρειάζεται ἰκανὸ ποιητὴ, διότι δὲν εἶναι εὐκόλη διαφορετικὰ ἡ ανάκτηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ὅταν ἀπουσιάζει ἡ διδασκαλία τῶν τραγωδιῶν:

Διότι χρειάζομαι ἰκανὸ ποιητὴ.
Ἐπειδὴ οἱ μὲν ἀπέθαναν, οἱ δὲ ἄλλοι εἶναι κακοί.

Ὡς κατάλληλο θεωρεῖ τὸν Εὐριπίδην καὶ μόνο ὁ θεὸς τοῦ δράματος· πίστευε ὅτι, χάρις εἰς τὴν διδασκαλία τοῦ τραγικοῦ λόγου, θὰ ἀνακτοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ῥώμην τους καὶ θὰ γίνονταν καὶ πάλι ἐνεργοὶ πολῖτες, ὅπως τοὺς περιγράφει ὁ ἴδιος, κι ἐπομένως θὰ εἶχαν σαφέστερη καὶ πληρέστερη γνώση τῶν πολιτικῶν τους πραγμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῶν ἐπιπτώσεων ἀπ' τὴν ἀποδοχὴ τοῦ κιβδήλου νομίσματος, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει εἰς τὴν παράβασίν του:

Γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὔροις ἔτι
ζητῶν ἄν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι²³.

Ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ βρεῖς εἰς τὸ κλεινὸν ἄστρῳ γόνιμο, ὠριμο ποιητὴ, ὁ ὁποῖος θὰ δύναται ἀξιολογήσαι σωστὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν καὶ διδάξαι ἐπωφελῶς τοὺς πολίτας· μετροῦσε πάρα πολὺ εἰς τὸν τραγικὸν λόγον ἢ μουσικὴν ἄρμονίαν, ὁ μῦθος, ἡ πλοκή, συμπληρωματικαὶ πρὸς τὰς παραινέσεις καὶ τὰς διδασκαλίας τῆς παραβάσεως, ὅπως προβαίνει ὁ ἴδιος μετὰ τὸν κατηγορηματικὸν καὶ ἄμεσον λόγον του εἰς τοὺς «Βατράχους». Γνώριζε ὅτι ἦταν ἀναγκαῖος

²² Ἀριστοφάνους, «Βάτραχοι», στ. 71-72, μετάφραση δική μου.

²³ Αὐτόθι, στ. 96-97, μετάφραση δική μου.

εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁ γενναῖος λόγος, πειστικὸς καὶ σαφής, δηλαδὴ ὁ ἐμμελὴς λόγος τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου κι αὐτὸν πίστευε ὅτι εἶχαν τὴν ἰκανότητα ἐπαναφέρειν οἱ μεγάλοι τραγικοί· πίστευε ὅτι πιὸ κατάλληλος ἦταν ὁ Εὐριπίδης, διότι ἦταν καὶ πιὸ ἀγαπητὸς στοὺς συμπολίτες του, καὶ γι' αὐτὸ καὶ τὸν προτιμοῦσε:

Γόνιμο δὲ ποιητὴ δὲν θὰ βρεῖς εὐκόλα
ὅσο κι ἂν ψάχνεις, μὲ ἄμεσο, γενναῖο λόγο.

Μετὰ τὴν παράβαση καὶ τὶς μοναδικὲς κωμικὲς στιγμὲς τοῦ Διονύσου μὲ τὸν Αἰακό, ὅπου ἀποκαλύπτεται ἡ δειλία τοῦ θεοῦ, ἔρχεται ὁ ἀγὼν τῶν δύο τραγικῶν, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Εὐριπίδου· ὁ θεὸς ἀποκαθίσταται εἰς ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειά του καὶ ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο τοῦ κριτοῦ· ἡ ἐντολή του εἶναι σαφής:

...
ἀγῶνα κρίναι τόνδε μουσικώτατα·
ὕμεῖς δὲ ταῖς Μούσαις τι μέλος ὑπάσατε²⁴.

Τὸ κύριο κριτήριον εἰς τὸν δραματικὸν καὶ πολιτικὸν μαζὶ ἀγῶνα εἶναι ἡ μουσικὴ ἀρμονία, ἡ ἐμμέλεια, καὶ μετὰ ἀκολουθοῦν ὅλα τὰ ἄλλα· εἶναι ἀπόλυτος ὁ θεός, ἐπομένως καὶ οἱ συμπολίτες του ὀφείλουν ἀκολουθῆσαι τὴν ἴδια τακτικὴν, μὲ τὸν χορὸν ὡς ὑπόκρουση:

...
ὀφείλετε κρίνειν μὲ τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν
τὸν ἀγῶνα, κι ἐσεῖς παρακαλέστε τὰς Μούσας.

Ἐκρίνε ὁ Διόνυσος τὸν ἀγῶνα τῶν δύο τραγικῶν κι ἔκλινε ἡ κρίσις του ὑπὲρ τοῦ Αἰσχύλου, διότι τὸ ἦθος του ἀνταποκρινόταν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴν πρακτικὴν.

²⁴ Αὐτόθι, στ. 873-74, μετάφραση δική μου.

«Πολυκεφάλους καὶ ἑκατόγχειρας»

Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἤθους τῶν πολιτῶν ἦταν δεδομένη, κατὰ τὸν Ἀριστοφάνη, τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὀφειλόταν, σὲ μεγάλο βαθμό, στὴν ἀποδοχὴ τοῦ νόθου νομίσματος· ἡ ἀναδρομὴ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ πονήματος. Ἕνα ἱστορικὸ ἄλμα, ὅμως, χιλίων πεντακοσίων ἐτῶν μᾶς προσφέρει τὴν πολύτιμη ἐμπειρία, πρὶν ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας στὴν ἐποχὴ μας· εἶναι γενικὰ παρατηρημένο ὅτι ὅλες οἱ μεγάλες ἡγεμονίες, καὶ πολὺ περισσότερο οἱ αὐτοκρατορίες, στὴ φάση τῆς παρακμῆς τους ἐπιδόθηκαν, σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ ἑκάστη, στὴν ἔκδοση νόθων νομισμάτων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιτάχυνση τῶν διαλυτικῶν τάσεων, ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς μοφῆς, στὸ ἐσωτερικὸ τους.

Τὸ ἄλμα στὴν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἔχει σημασία γιὰ δύο λόγους: πρῶτον, διότι ἐμφανίζονται οἱ διαλυτικὲς τάσεις, μετὰ ἀπὸ ἑπτακόσια καὶ περισσότερα χρόνια νομισματικῆς σταθερότητος, μὲ τὸ σόλδιο ἢ κωνσταντινάτο ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν τότε γνωστὸ κόσμον, ἕως τὶς μακρυνὲς Ἰνδίες· δεύτερον, διότι ἡ νόθευση τοῦ νομίσματος ἔγινε, ὅταν, μετὰ ἀπὸ περίοδο ἀκμῆς καὶ κυριαρχίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀκολούθησε περίοδος πολιτικῆς ἀνοχῆς καὶ κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως, σὲ μερικὰ παρομοίαι σχεδὸν μὲ ἐκείνη τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας.

Τὴν πληρέστερη ἀναφορὰ τὴν συναντήσαμε στὸν Μιχαὴλ Ψελλό, τὸν μεγαλύτερο ἱστορικὸ, μουσικὸ καὶ πολιτικὸ κριτικὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸ μαζί, διότι εἶχε χρηματίσει καὶ πρωθυπουργὸς τῆς αὐτοκρατορίας, πρωτοασηκρήτης, κατὰ τοὺς δικούς τους τίτλους· στὴν πολιτικὴ του πρακτικὴ ταλαντεύθηκε ἀπὸ ἀπράγμων σὲ χαῦνο καὶ ἀχρεῖο, μὲ κρίσιμη στιγμὴ τὴν ὑποστήριξη καὶ ἄνοδο στὸ θρόνον τοῦ Μιχαὴλ Δούκα, μετὰ τὴν ἧττα τοῦ Ματζικέρτ καὶ τὴν σύλληψη τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Γ' τοῦ Διογένους ἀπὸ τὸν Σελτζοῦκο σουλτάνο Ἀσλάν. Ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ σουλτάνος ἀθέτησε τὴν ὑπόσχεσή του πρὸς τὸν Ρωμανό, τὸν ὁποῖο εἶχε ἀπελευθερώσει, γιὰ ἀποχώρηση τῶν στρατευμάτων του ἀπ' τὰ ἀνατολικά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰσέβαλε στὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς τῆς ἐμφανίσεως τῶν Νορμανδῶν στὴ Δύση, μὲ τὴν κατάληψη τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας στὴ συνέχεια, καὶ τῶν Πετσενέγκων στὰ σύνορα τοῦ Δουνάβεως· οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι δὲν ἀποχώρησαν ποτὲ πλέον ἀπ' τὴν Μικρὰ Ἀσία κι ἡ αὐτοκρατορία συρρικνώθηκε στὸ ἓνα τρίτο τῶν ἐδαφῶν της κατὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου Β', τοῦ Βουλγαροκτόνου,

πεντήκοκτα ἔτη περίπου πρὶν. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὡς φιλόσοφος καὶ πρωθυπουργός, διαδραμάτισε τὸν κύριο ρόλο· δὲν κατέγραψε οὐδεμία ἀπ' τὶς διεθνεῖς ἀλλαγές τῆς ἐποχῆς, οὔτε ἀπ' τὴν σημασία τῆς πλήρους ἀποδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ τοῦ κράτους· ἦταν πενήκοντα ἔτη πλήρους ἀποχαυνώσεως τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, διότι, τὶς πρῶτες δεκαετίες, οὐδεὶς κίνδυνος τὴν ἀπειλοῦσε καὶ οἱ ἰθύνοντες ἐπιδίδονταν στὴν κατανάλωση τοῦ τεραστίου πλούτου, κληρονομίας τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος.

Στοὺς πολιτικοὺς χαρακτηρισμοὺς, ὅμως, ἦταν σαφῆς ὁ φιλόσοφος, κι ἀποδεικνύει ὅτι κάτι ἔμαθε ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἢ μᾶλλον ἔμαθε πολλά, ἀλλὰ ὡς γραμματικὸς καὶ σχολαστικὸς, ὡς ἐρευνητὴς τοῦ γραφείου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου, κι ὄχι τῆς Ἀγορᾶς, ὅπως ἦταν ὁ Ἀριστοφάνης, καὶ περισσότερο ὁ Σωκράτης καὶ οἱ φιλόσοφοι τοῦ πέμπτου αἰῶνος²⁵. ἔμαθε τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὡς ἀντικείμενο μελέτης καὶ ὄχι ὡς ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς του ζωῆς. Ἀπ' τὴν ἀποψη τῶν παρατηρήσεών του ἦταν χαῦνος, χάχας, καὶ ὡς ξένος θεατῆς τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς του μιλάει, ὡς θεωρητικὸς, γιὰ κάποιο ἐνδιαφέρον θέμα, ἐνῶ εἶχε χρηματίσει πρῦτανις τῶν φιλοσόφων ἂν καὶ μεταξύ τῶν γραμμῶν διαπιστώνεται καὶ κάποια ἀνησυχία· ὡς πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ ὡς τρόπος ζωῆς, ἐνεργοῦσε ὡς ἀχρεῖος, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Ἀλκιβιάδης, χωρὶς οὐδεμίαν ἀναστολή γιὰ τὶς τύχες τοῦ κράτους, τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ὑπερόπτης καὶ ὑβριστῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν καθοριστικὴ διαφορὰ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς εἶχε διακριθεῖ εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν καὶ ἦταν μαθητὴς τοῦ μεγαλύτερου φιλοσόφου ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Ἄς δοῦμε πῶς περιγράφει τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπ' τὸν Κωνσταντῖνο Η', μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου: «ὅς δὴ ὡσπερ τινὰ φροντίδα ναῦν τὴν πολιτείαν καταλαβὼν ἄχρι τοῦ τελευταίου ζωστήρος τὸν φόρτον ἔχουσαν, ὡς βραχὺ τι ὑπερκεῖσθαι τῆς τῶν κυμάτων ἐπιρροῆς, ὑπερχειλῆ πεπιοικῶς κατεβάπτισεν, ἢ ἵνα δὴ ἐναργέστερον εἴπω ὁμοῦ δὲ καὶ πρὸς τὴν προτέραν ἐπανέλθω τροπὴν, πλεῖστα περιθεῖς μέρη καὶ μέλη τῶ πάλαι διαφθαρέντι σώματι, καὶ χυμοὺς πονηροτέρους τοῖς σπλάχνοις εἰσενεγκῶν, τοῦ μὲν κατὰ φύσιν ἀπήνεγκε, καὶ τῆς ἡμέρου καὶ πολιτικῆς ζωῆς ἀπεστέρησεν, ἐξέμηνε δὲ μικροῦ δεῖν καὶ ἀπεθηρίωσε, πολυκεφάλους καὶ ἐκατόγχειρας τοὺς πλείους τῶν

²⁵ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15 κ. ἔ.

ὑπὸ χεῖρα πεπιοηκῶς»²⁶. Ἀπλοελληνιστί, ὁ *Κωνσταντῖνος* οὐδὲν ἀντελήφθη ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἐπέδόθη εἰς τὴν δαπάνη καὶ τὴν κατασπατάληση τῶν πλουσίων ταμείων τῆς αὐτοκρατορίας· μὲ ὑπερπλήρη ναῦν παρομοιάζει τὰ αὐτοκρατορικὰ θησαυροφυλάκεια ὁ ἱστορικός. Ἔχει ἄμεση γνώση τοῦ πράγματος, διότι ἦταν ὑπάλληλος τῶν ἀνακτορικῶν ὑπηρεσιῶν ἀπὸ μικρός, ὅταν γνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὸν Βασίλειο καὶ κάνει τὴν περιγραφή του· ἕως τὸ χεῖλος τοῦ καταστρώματος ἔφθανε τὸ φορτίο τοῦ πλοίου καὶ ὀλίγον ἔλειπε νὰ ὑπερχειλισθεῖ ἀπ' τὰ κύματα καὶ αὐτὸς τὴν ὑπερφόρτωσε, ἀλλὰ ὄχι μὲ πλοῦτο, παρὰ μὲ διαφθαρέντα πρόσωπα τῆς γραφειοκρατίας καὶ πονηροὺς χυμοὺς διάβρωσε τὰ σπλάχνα τῆς καὶ ὅπως ἦταν φυσικὸ κατασπατάλησε τὸν ἄφθονο πλοῦτο καὶ τῆς ἀποστέρησε τὴν πολιτικὴ ζωὴ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποχαυνωθοῦν αὐτοὶ κι ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀποθηριωθοῦν οἱ πολυκέφαλοι καὶ ἑκατόγχειρες, καθὼς ὅλους τοὺς διατήρησε στὴν ὑπηρεσία του.

Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἀσκεῖται, ὄχι στὸ σημεῖο τῆς διαδοχῆς τοῦ *Βασιλείου* ἀπ' τὸν ἀδελφὸ του, ἀλλὰ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ *Κωνσταντῖνου Θ'* τοῦ *Μονομάχου*, τὸ 1056 μ.Χ., δηλαδὴ τριάκοντα καὶ ἓνα ἔτη ἀργότερα· εἶχε προηγηθεῖ ἡ *διάλυση* τοῦ *στρατοῦ*, διὰ λόγους *οἰκονομίας*, ἀλλὰ καὶ λόγω ἀνυπαρξίας *ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν*, ἢ παραμέληση τοῦ πανισχύρου στόλου, καὶ ἢ ἀχρησία τῶν *μεταρρυθμίσεων* τοῦ *Βασιλείου* πρὸς ἔλεγχο τῶν *δυνατῶν*, ἢτοι τῆς *μεγάλης ἰδιοκτησίας*, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποθράνυσυσή τους, ἢ ἀνάδειξη τῶν *ἰταλικῶν πόλεων*, ἐνῶ ὁ ἴδιος αὐτοκράτωρ εἶχε ἀνακαλέσει ἀπὸ τὴν *Σικελία* τὸν ἰκανώτατο στρατηγὸν *Γεώργιο Μανιάκη*, ὅταν πλησίαζε αὐτὸς ὀλοκληρῶσαι τὴν ἀπελευθέρωση τῆς νήσου ἀπ' τοὺς Ἄραβες· τὸ *ἀραβικὸ χαλιφᾶτο* τῆς εἶχε σχεδὸν παραλύσει, ὅποτε, λίγα χρόνια μετὰ, οἱ *Νορμανδοὶ* τὸ κατέκτησαν ὡς ὄριμο φροῦτο. Ἐπὶ *Μονομάχου* ἄρχισε καὶ ἡ πρώτη νόθευση τοῦ νομισματος, μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ αἰῶνες ἀδιαλείπτου ἀποδοχῆς του.

²⁶ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, «Χρονογραφία», Στ., τομ. Β', κεφ. 55, (R1117).

Ὁ Μιχαήλ Ψελλὸς μᾶς δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἀριστοφάνη, Ἀριστοτέλη καὶ Ἀριστείδη τὸν Κοϊντιλιανό, μὲ τὴν παρομοίωση τῆς πολιτείας ὡς «ναῦν ὑπερπλήρη». Ἡ περιγραφή τῆς καταστάσεως τοῦ κράτους, κατὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπ' τὸν Κωνσταντῖνο Η' ἔχει ἐνδιαφέρον: «ἀπὸ τοίνυν ὑπερηφάνου καὶ βασκάνου τύχης τὴν βασιλείαν καταβιβάσας, οὐ μόνον λείαν ἑαυτῷ τὴν ὁδὸν εὐτρέπισε τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐξαγωγὰς τῶν διδομένων ἀποφράξας χρημάτων, πολυτάλαντον ἑαυτῷ τὸν ὄλβον τῆς βασιλείας πεποίηκε, τὰ μὲν μὴ διδούς, τὰ δὲ καὶ προστιθεὶς ἔξωθεν· ἐς γὰρ μυριάδας εἴκοσι ταλάντων ἔμπλεω τὰ τῶν ἀνακτόρων ταμεῖα πεποίηκε»²⁷. Δηλαδή, ὁ Βασίλειος ἄφησε στὸ ταμεῖο διακόσιες χιλιάδες τάλαντα, ὅσα δὲν εἶχε ἀφήσει κανεὶς ἄλλος βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Ἀναστασίου Α', τὸ 518 μ.Χ., ἀλλὰ καὶ μὲ ἀπολύτως ἀσφαλῆ τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, στὰ ἀνώτατα ὄριά της πλέον μετὰ τὴν ἀραβικὴ προέλαση· οἱ διάδοχοί του καταβρόχθισαν σιγὰ σιγὰ τὸν ἀμύθητο πλοῦτο, κι ὅταν ἀνεφάνησαν οἱ πρῶτοι ἐπιδρομεῖς, Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, Πετσενέγκοι καὶ Νορμανδοὶ, δέκα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μονομάχου, τὸ κράτος δὲν διέθετε ἀξιόμαχο στρατό, καὶ στόλο, ἀλλὰ οὔτε καὶ πόρους γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους.

Τὸ χειρότερο εἶναι ὁ ἐκμαυλισμὸς τῶν ἠθῶν, ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Μιχαήλ Ψελλός, ὁ καλύτερος φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς του, μὲ ἄριστη γνώση τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀπ' τοὺς πρῶτους πλατωνιστὲς στὸ Βυζάντιο· εἶχε καὶ κάποια τύχη, στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας του, ὁ Βασίλειος, λέει, κι ὄχι μόνον ἦταν προσεκτικὸς στὴν διαχείριση τῶν πόρων τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἔκανε αὐστηρὲς περικοπὲς στὶς δαπάνες τοῦ δημοσίου καὶ κατέστησε εὐτυχισμένες τὶς μέρες τῆς βασιλείας του, μὲ τὴν ἀποφυγὴ τῆς σπατάλης καὶ τὴν εἴσροη πόρων ἀπ' τὶς νικηφόρες ἐκστρατεῖες του· ὑπερπλημμύρισε τὰ ταμεῖα τῶν ἀνακτόρων μὲ διακόσιες χιλιάδες τάλαντα. Τὸ ποῖα εἶναι ἡ ἀντιστοιχία τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ, σὲ σημερινὲς ἀξίες, εἶναι ἀντικείμενο ἄλλων ἐρευνῶν· τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι στὸν Ἑλληνισμὸ εἰσέρρευσαν τὰ περισσότερα χρήματα μετὰ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἠθους τῶν ἀνθρώπων ἦταν φυσικὴ συνέπεια μᾶλλον, ὅταν πίστευαν ὅτι εἶναι κοσμοκράτορες καὶ οὐδεμία δύναμις στὸν κόσμον δὲν φαινόταν, ὅτι ἡδύνατο ἀμφισβητῆσαι τὴν ἐξουσία τους· ἡ αἴσθησις τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἡ ὁποία πάντοτε συνοδεύεται ἀπὸ ἀδύναμες καὶ

²⁷ Αὐτόθι, Βασίλειος Β', τομ. Α', κεφ. 31, (R119).

χαλαρές συνειδήσεις ἦταν ὁ χειρότερος παράγων, κάτι ἀντίστοιχο συνέβη καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν εὐκόλη σχετικὰ εἰσβολὴ τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλη ἱστορία.

Τὸ παράδειγμα τῆς ὑπερπλήρου νηὸς ἀναφέρει ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἐξαχρειώσεως τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῆς ἐποχῆς του· ὁ Κωνσταντῖνο Η΄, τὴν παρέλαβε ὑπερπλήρη καὶ ἀμέσως τὴν βύθισε, διότι τὴν παραγέμισε μὲ πλείστα ἄτομα τοῦ διαφθαρέντος σώματος τῆς πολιτείας καὶ πλημμύρισε τὰ σπλάγχα τῆς κοινωνίας μὲ χυμοὺς πονηροῦς, ἀλλάξας τὴν φύση τῆς ζωῆς τῆς, μὲ τὴν ἀποστέρηση τὴν ἡρεμῆς πολιτικῆς ζωῆς, μὲ τὴν ἀποπνικτικὴ σχεδὸν ἐπιβολὴ τους καὶ τὴν ἀποθηρίωση ὅλων τῶν ὑπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία καὶ τὴν μετατροπὴ τῶν περισσοτέρων εἰς πολυκεφάλους καὶ ἐκατόγχειρας. Ἡ φράση, «πολυκεφάλους καὶ ἐκατόγχειρας τοὺς πλείους ὑπὸ χεῖρα πεποιηκώς», ἀντιστοιχεῖ μὲ ἐκείνη, τοῖς «καὶ πονηροῖς κάκ πονηρῶν εἰς ἅπαντα χρώμεθα» τοῦ Ἀριστοφάνους· στὴ μυθικὴ ἐποχὴ ἀναφέρεται ὁ φιλόσοφος, καὶ στὴν Τιτανομαχία, ὅταν οἱ ἐκατόγχειρες πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ μὲ ἄλλη ἀποστολή· πολυκέφαλοι εἶχαν γίνεοι οἱ κρατικοδίαιοι τῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ δημοσίου, διότι ἦταν ἀδύνατο διαπιστώσαι τὸ ποιοὺς ἄρπαξε τὰ περισσότερα, μὲ τὰ ἐκατὸ χέρια του ἕκαστος. Ὡς πολυκέφαλοι δὲν ἦταν ἐλεύθεροι, δὲν ἦταν πολῖτες, δὲν εἶχαν προσωπικὴ γνώμη, ἦταν δουλικοί, πονηροί, ἀνεύθυνοι καὶ ἐλαστικοὶ στὴ συνείδησή τους, ἀλλὰ εἶχαν ἐκατὸ χέρια ἕκαστος, μὲ τὰ ὁποῖα ἀπομυζοῦσαν τὸ κράτος. Τὸ ἴδιο ἦταν καὶ οἱ πονηροὶ ἐκ τῶν πονηρῶν, τοῦ Ἀριστοφάνους· ἦταν πονηροὶ οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ καὶ προέρχονταν ἀπὸ πονηροῦς, δηλαδὴ δὲν ἦταν ἐλεύθεροι πολῖτες, δὲν εἶχαν προσωπικὴ γνώμη, δὲν μετεῖχαν εἰς τὴν ἄσκηση τῆς ἰσηγορίας, δὲν ἀσκοῦσαν τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»· ἦταν χαῦνοι οἱ περισσότεροι καὶ ἀχρεῖοι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοῦς. Εἶναι κοινὲς οἱ ρίζες τους. Οἱ ἐπιδόσεις τους στὸ κίβδηλο νόμισμα μᾶς ἐνδιαφέρουν πρωτίστως.

Ἡ παρομοίωση μὲ τὸ διαλυμένο πλοῖο, «*ναῦν τὴν πολιτείαν*», μᾶς θυμίζει τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τοὺς λόγους παρακμῆς τῆς δημοκρατίας καὶ διαλύσεως τῶν πολιτειῶν, «*τὰ δὲ νοσερῶς ἔχοντα τῶν σωμάτων καὶ τὰ τῶν πλοίων ἐκλελυμένα καὶ πλωτήρων τετυχηκότα φαύλων οὐδὲ τὰς μικρὰς δύναται φέρειν ἀμαρτίας, οὕτω καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ χεῖρισται πλείστης δέονται φυλακῆς*»²⁸. Ὁ Σταγειρίτης μᾶς λέει, ὅτι, ὅσα σώματα ἔχουν νοσήσει καὶ ὅσα πλοῖα ἔχουν ἀποδιαλυμένους τοὺς ἄρμους καὶ φαῦλα πληρώματα δὲν ἀντέχουν οὔτε καὶ τὶς παραμικρὲς ἀμαρτίες, λάθη, ἔτσι καὶ ἀπὸ τὶς πολιτεῖες οἱ χειρότερες χρειάζονται περισσότερη προσοχή. Ἀλλὰ στὸ Βυζάντιο τὰ φαῦλα πληρώματα ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ κορυφαῖοι κρατικοὶ λειτουργοὶ καὶ οἱ *αὐτοκράτορες*, ὅπως τὸ ἀναγνωρίζει καὶ ὁ πρωτοασηκρήτης *Μιαχὴλ Ψελλός*, μόνο ποὺ δὲν τὸ παραδέχεται αὐτό, ὡς φυσικὴ συνέπεια, διότι ὁ ἴδιος ἦταν ἀπ' τοὺς πρώτους φαύλους ἢ ἀχρεῖους τοῦ *Βυζαντίου*.

Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ στὴν «*Χρονογραφία*» του δείχνει ὅτι τιμοῦσε κάπως, ἔστω καὶ μόνο στὰ γραπτά του, τὴν *ἐλληνικὴ φιλοσοφία*, ὅπως τὸ δείχνει καὶ μὲ τὴν ἀναφορὰ εἰς «*πολυκεφάλους καὶ ἐκατόγχειρας*». ἀνατρέχει στὴν ἐλληνικὴ μυθολογία, παρὰ τὴν ἔμπρακτὴ ἀπόδειξή του ὅτι εἶναι πιστὸς Ὁρθόδοξος χριστιανός. Τὶς ρίζες στὴν *ἐλληνικὴ γραμματεία* εἶχε ὑπογραμμίσει ὁ σκληρὸς καὶ αὐστηρὸς αὐτοκράτωρ, ὅταν, μετὰ τὴν ὀριστικὴ συντριβὴ τῶν *Βουλγάρων* καὶ τὴν εἰρήνευση τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας του, ἀπ' τὸν *Εὐφράτη* καὶ τὸν *Καύκασο* ἕως τὴν *Ταυρικὴ* καὶ τὸν *Ἴστρο*, ἀλλὰ καὶ τὴν *Κάτω Ἰταλία* καὶ τὴν ἀνατολικὴ *Σικελία*, ἐπέλεξε τὸ ἱερὸ προσκύνημα εἰς τὰς *Ἀθήνας* καὶ εἰς τὴν *Παναγίαν* τοῦ *Παρθενῶνος*, πρῶτος καὶ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ *Βυζαντίου*.

Πεντήκοντα ἔτη μετὰ οἱ διάδοχοί του εἶχαν διαλύσει τὰ πάντα ἀπ' τὴν αὐτοκρατορία του· τὸ χειρότερο ἦταν ἡ *ἐξαχρείωση* τῶν *Βυζαντινῶν*, ἡ ἐκπτώσή τους εἰς «*πολυκεφάλους καὶ ἐκατόγχειρας*»· τὸ *αὐτοκρατορικὸ* σύστημα ἐξουσίας διευκόλυνε ἀφάναστα τὴν ἐκπτώση, διότι ἦταν χαλαρὴ ἕως ἀνύπαρκτη ἡ ἔκφραση τῆς γνώμης τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ἐλεύθεροι πολῖτες δὲν ὑπῆρχαν. Πάντοτε ἡ παρακμὴ συνοδεύεται ἀπ' τὴν ἐπικράτηση τῶν *ἀχρεῶν* καὶ ἐπιταχύνεται μὲ τὴν *οἰκονομικὴ δυσπραγία* τοῦ κράτους καὶ τὴν ἐγγενῆ στίς στιγμὲς αὐτὲς *νοθεία* τοῦ *νομίσματος*.

²⁸ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά, βιβλ. Στ', κεφ. δ', παρ. 2, (1320β37-40), μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 16.

ἡ ἐξουσία, ἐνώπιον τῆς ἀδηρίτου ἀνάγκης, καταφεύγει στήν εὐκολώτερη λύση, στήν ἐκδοση καὶ ἄλλου νομίσματος, μὲ ὀλιγώτερο ἀντίκρουσμα σὲ πολύτιμο μέταλλο. Ὅταν, μάλιστα, τὸ νόμισμα ἦταν ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἀποδεκτό, ὅπως τὸ σόλδιο στὸ *Βυζάντιο*, τότε τὸ μέτρο ἔχει ἀπόδοση τὸν πρῶτον καιρὸ, ἕως ὅτου οἱ *πρῶτοι τραπεζῖτες, σαράφηδες*, ἀρχίσουν τὴν δοκιμασία του μὲ τὴν *ἀντήχησή του*. τότε θὰ διαπιστώσουν ὅτι δὲν εἶναι *κεκωδωνισμένο* καὶ θὰ ἀρχίσουν τὰ προβλήματα γιὰ τὴν ἐξουσία, *ταμειακά*, ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους, *πολιτικά*, ὡς πρὸς τὴν ἐξαχρείωση τῶν πολιτῶν της, *ἐπιρροῆς*, ὡς πρὸς τὶς διεθνεῖς της σχέσεις.

Ἡ δυναμικὴ σχέση *ἐμπιστοσύνης* καὶ *ἀλληλεξαρτήσεως* τῶν *πολιτῶν* μὲ τὴν *ἐξουσία* –πρωτίστως στὶς μεγάλες *αὐτοκρατορίες*-, μὲ τὴν ταύτιση τῆς προσωπικῆς τύχης ἐκάστου μὲ τὸ μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας, εἴτε, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ διάθεση τῶν *πολιτῶν* ὅπως θυσιασθοῦν γιὰ *χάρη της*, σπάει καὶ ὅσο βαθύτερη εἶναι ἡ ρωγμὴ, τόσο εὐρύτερες εἶναι οἱ συνέπειες, διότι παρεμβαίνουν πάντοτε καὶ ἄλλοι παράγοντες· οἱ *Βυζαντινοί*, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, δὲν ἐπέδειξαν ἄλλη φορὰ τὴν *αὐτοθυσία* καὶ τὴν *τόλμη* τῆς ἐποχῆς τοῦ *Βουλγαροκτόνου*, ἀνεξαρτήτως ἐθνικῆς καταγωγῆς, ἂν καὶ δὲν μετροῦσε τότε καὶ πολὺ αὐτο, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἐπιβίωσαν ὡς ὑποτελεῖς τῶν *Ἐνετῶν*, τῶν *Γενουατῶν* καὶ τῶν *Τούρκων*, πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς πόλεως ἀπ’ τὸν *Μωάμεθ Β’* τὸν πορθητὴ. Ἡ νοθεία τοῦ νομίσματος ἦταν μᾶλλον ὁ κυριώτερος παράγων, ὁπότε, «*ἐνὸς κακοῦ μύρια ἔπονται*».

Κατ' ἀναλογίαν ἀνταλλαγῆ

Ὁ ρόλος τοῦ νομίσματος στήν ἀνταλλακτική κοινωνία ἀντιστοιχεῖ στήν «κατ' ἀναλογία καὶ μὴ κατ' ἰσότητα» ἀνταλλαγῆ²⁹, «τῷ ἀντιποιεῖν γὰρ ἀνάλογον συμμένει ἡ πόλις», προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, στήν αἴσθησι τῆς συνοχῆς ἐντὸς τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι προασπίζει τὴν διαφορὰ στήν ὑποκειμενικὴ ἀξία μεταξὺ τῶν δύο ἀγαθῶν, ὅπως τὴν ἀποδέχονται οἱ συναλλασσόμενοι· περισσότερο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ αἴσθησι τῆς συνοχῆς σὲ αὐτοκρατορία, ὅπου οἱ συνεκτικὲς δυνάμεις εἶναι φύσει πιὸ ἀδύναμες καὶ πιὸ εὐάλωτες στὶς ὅποιες πιέσεις, ἔξωθεν ἢ ἔσωθεν. Τὸ νόμισμα ἀποτελεῖ τὴν ἰσχυρὴ δύναμη συνοχῆς τῆς κοινωνίας, «συνέχει τὴν πόλιν»: «Τὸ δὴ νόμισμα ὡσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαν ἰσάζει· οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτε ἀλλαγῆ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας»³⁰. δηλαδῆ, τὸ νόμισμα ὡς μέτρο καθιστᾷ τὰ ἀνταλλασσόμενα ἀγαθὰ σύμμετρα καὶ ἐπιφέρει τὴν ἐπιθυμητὴ ἰσότητα· διότι ἂν δὲν ὑπάρχει ἀνταλλαγῆ, δὲν ὑπάρχει κοινωνία, δὲν ἐπιβιώνει ἡ κοινωνία, οὔτε γίνεται ἀνταλλαγῆ χωρὶς τὴν αἴσθησι τῆς ἰσότητος, οὔτε ὑπάρχει ἰσότης ἂν δὲν ὑπάρχει συμμετρία. Μὲ τέσσερες προτάσεις ὁ Ἀριστοτέλης καλύπτει ὀλόκληρη τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἀγέλη στὸν ἀντιπραγματισμὸ καὶ στήν χρηματικὴ οἰκονομία.

Τὴν πολιτικὴ ἔννοια τῆς ἰσότητος στήν ἀνταλλαγῆ τὴν ἐπεξηγεῖ δύο κεφάλαια πρὶν: «καὶ ἡ αὐτὴ ἔσται ἰσότης, οἷς καὶ ἐν οἷς· ὡς γὰρ ἐκεῖνα ἔχει, τὰ ἐν οἷς, οὔτω κάκεῖνα ἔχει· εἰ γὰρ μὴ ἴσοι, οὐκ ἴσα ἔξουσιν, ἀλλ' ἐντεῦθεν αἰ μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ ἴσοι μὴ ἴσα ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχωσι καὶ νέμονται»³¹. οἱ ρίζες τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναταραχῆς ἐστιάζονται, κατὰ τὸν φιλόσοφο στὶς ἀνισότητες κατὰ τὴν ἀνταλλαγῆ τῶν ἀγαθῶν στήν ἀγορά. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἰσότης, ὅταν ἀνταλλάσσει κανεὶς τὰ δικά του ἀγαθὰ μὲ ἄλλα ἴσης ἀξίας· διότι ὅπως ἔχει τὰ δικά του, τὰ προσφερόμενα, ἔτσι ἔχει καὶ τὰ ἄλλα, τὰ ἀποκτηθησόμενα· ἐπειδὴ δέ, ἐὰν δὲν ὑπάρξει ἰσότης στήν ἀνταλλαγῆ, δὲν θὰ ἀποκτήσει ἴδιας ἀξίας ἀγαθὰ, ἀλλὰ ἀπ' τὶς διαφορὰς αὐτὲς πηγάζουν οἱ μάχες καὶ τὰ ἐγκλήματα, ἢ ὅταν ἄτομα μὲ ἴσης ἀξίας ἀγαθὰ, δὲν ἀποκτήσουν ἴσης ἀξίας, ἢ ὅταν μὲ ἀνίσου ἀξίας ἀγαθὰ ἀποκτήσουν αὐτοὶ καὶ καρποῦνται ἴσης ἀξίας ἀγαθὰ. Ἔχουμε τὴν καλύτερη προσέγγισι τῶν αἰτιῶν

²⁹ Ὅρα, ἀνωτέρω σελ. 7 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Τὸ νόμισμα οἷον ἐγγυτῆς ἐσθ' ἡμῖν».

³⁰ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Ε', κεφ. η', παρ. 13, (1133β23-26), μετάφρασι δική μου.

³¹ Αὐτόθι, βιβλ. Ε', κεφ. στ', παρ. 4, (1131α24-27), μετάφρασι δική μου.

τῶν κοινωνικῶν ἀναταραχῶν, καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀντιπραγματισμοῦ, ἂν καὶ τότε οἱ ἀνταλλαγές ἦταν ἀπλές. Τὶς ἀνταλλαγές μετὰ τὴν καθιέρωση τοῦ νομίσματος ἐννοεῖ ὁ Σταγειρίτης· ἡ ἀνάλυσή του ἀφορᾷ καὶ τὴν λειτουργία τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἐστιάζει περισσότερο τὴν προσοχή του στὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος³², τουλάχιστον στὰ κεφάλαια αὐτά: «Δεῖ ἄρα ἐνὶ τινὶ πάντα μετρεῖσθαι... Τοῦτο δὲ ἐστὶ τῇ μὲν ἀληθείᾳ ἢ χρεία, ἢ πάντα συνέχει (εἰ γὰρ μηθὲν δέοιντο ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ ἢ οὐχ ἢ αὐτή)· οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονεν κατὰ συνθήκην· καὶ διὰ τοῦτο τοῦνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστίν, καὶ ὑφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον»³³. Ἴσως εἶναι ὑπερβολικὴ ἢ ἀναφορὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ κρίνεται ἀναγκαία γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς ἐποχῆς μας, ἐπειδὴ ὅλοι μας, μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς θεωρίας ὅτι ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀνώτερος στὴν ἱστορία καὶ ὁ πολιτισμὸς του ἡ τελευταία φάση τῆς ἐξελίξεως³⁴, χρειαζόμαστε προσοχίαν γιὰ τὴν διεισδυτικότερη καὶ πληρέστερη διερεύνηση τῶν προβλημάτων μας. Πρέπει ἐπομένως ὅλα νὰ συνεκτιμῶνται μὲ ἓνα μέτρο... Αὐτὸ δὲ εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ἀνάγκη, ἡ ὁποία συγκρατεῖ, συνέχει, τὰ πάντα (διότι ἐὰν δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε, ἢ ὄχι ὅμοιες ἀνάγκες, ἢ δὲν θὰ γινόταν ἀνταλλαγὴ ἢ δὲν θὰ εἶχε αὐτὴ τὴν ἴδια μορφή)· ὡς μέσο διευκολύνσεως τῆς ἀνταλλαγῆς ἔγινε τὸ νόμισμα καὶ κατὰ συνθήκην· καὶ διὰ τοῦτο ἔχει τὴν ὀνομασίαν νόμισμα, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔχει τὴν ἀξία του φύσει ἀλλὰ νόμῳ, καὶ ἐναπόκειται εἰς ἡμᾶς ἀλλάξαι τὴν χρῆση του ἢ καὶ καταστῆσαι αὐτὸ ἐντελῶς ἄχρηστο.

Διατυπώνει ὁ φιλόσοφος καὶ τοὺς λόγους ἀλλαγῆς τῆς ὀνομασίας τοῦ νομίσματος, μετὰ ἀπὸ σοβαρὴ οἰκονομικὴ καὶ νομισματικὴ κρίση· οἱ ὑποκειμενικὲς σχέσεις τοῦ κράτους, τῆς ἐκδίδουσης τὸ νόμισμα ἀρχῆς, μὲ τὸν χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἀπλὸ πολίτη μετροῦν· πρόκειται γιὰ τὸν ψυχολογικὸ παράγοντα, ἀπ' τὸν ὁποῖο ἐκπήγασε ἡ νεώτερη ψυχολογικὴ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ἀλλὰ ἡ ὁποία στερεῖται πολιτικῆς διαστάσεως. Αὐτὰ εἶναι ἄλλη ἱστορία.

³² Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 71 κ. ἑ.

³³ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Ε', κεφ. η', παρ. 8, (1133α30-37), μετάφραση δική μου.

³⁴ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 19.

Ἡ τωρινὴ *διαρθρωτικὴ κρίση* τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας ἀπεκάλυψε τὴν διαταραχὴ τῆς *κατ' ἀναλογία ἀνταλλαγῆς*, ὅποτε προεκλήθησαν καὶ οἱ ἀντιδράσεις τῶν χρηστῶν τοῦ *δολλαρίου* ὡς διεθνοῦς νομίσματος· διεταράχθη, δηλαδή, ἡ συνοχὴ τῶν χρηστῶν τοῦ νομίσματος μὲ τὴν ἐκδίδουσα αὐτὸ ἀρχή, πέραν τῶν ἄλλων ριζικῶν οἰκονομικῶν ἀλλαγῶν, μὲ τὴν μετατόπιση τοῦ διεθνοῦς *οἰκονομικοῦ κέντρου* στὴν *Ἀνατολικὴ Ἀσία*, τὴν εὐθεῖα πλέον ἀμφισβήτηση τοῦ *δολλαρίου* ἀπ' τὶς ἀναδυόμενες μεγάλες οἰκονομίες, *Βραζιλίας, Ρωσίας, Ἰνδιῶν, Κίνας*, (BRIK), καὶ τὴν *Εὐρωζώνη* καὶ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση· στὰ σχόλια «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*» γίνεται πληρέστερη μελέτη τοῦ προβλήματος, διότι ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ τρέχοντα, παρὰ ἡ βαθύτερη θεωρητικὴ προσέγγιση τοῦ ζητήματος. Ἡ *συνοχὴ* τοῦ *δολλαρίου* μὲ τὸν *ὑπόλοιπο κόσμον* ἔχει διαταραχθεῖ, ἐὰν δὲν ἔχει διασπασθεῖ πλήρως, ὅπως διαπιστώνεται μετὰ τὴν κρίση τοῦ *ἀμερικανικοῦ πιστωτικοῦ συστήματος*, μὲ τὴν εὐρεῖα πλέον ἀπαίτηση γιὰ ἀντικατάστασή του ὡς *ἀποθεματικοῦ νομίσματος* καὶ μὲ τὶς σοβαρὲς δυσκολίες τῆς *ἀμερικανικῆς κυβερνήσεως* στὴν κάλυψη τῶν ἐκδόσεων τῶν ὁμολόγων τῆς· ἡ μετάδοσις αὐτῆς τῆς διαταραχῆς στὸ *ἐσωτερικὸ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν* εἶναι πρὸς διερεύνηση, διότι τὸ ζήτημα τοῦ *διεθνοῦς νομισματικοῦ συστήματος* θὰ ρυθμισθεῖ συντόμως, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντιρρήσεων τῆς *Οὐάσιγκτον*, ἂν καὶ ἀπαιτεῖται τόλμη ἀπ' τὴν *κυβέρνησή της* γιὰ παρόμοια ἀπόφαση.

Ἡ *ἱστορικὴ* προσέγγιση εἶναι ἡ καλύτερη γιὰ τὴν μελέτη τοῦ προβλήματος, διότι μᾶς προσφέρει τὰ διδακτικὰ παραδείγματα ἄλλων ἐποχῶν· ἡ *ἀμφισβήτηση* τοῦ *δολλαρίου* ὡς διεθνοῦς νομίσματος ἀπ' ὅλες σχεδὸν τὶς χῶρες μεταδίδεται σταδιακὰ καὶ στοὺς *Ἀμερικανοὺς* τοὺς ἴδιους, ὅποτε χάνει τὴν *ψυχολογικὴ του κάλυψη* καὶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν *λαό του*. Ἄς τὸ δοῦμε συστηματικά.

Ἡ *κυριαρχία* τῶν *Ἡνωμένων Πολιτειῶν*, μετὰ τὸν πόλεμον, ἦταν ἀδιαμφισβήτητη, ἐνῶ καὶ ἡ προβολὴ τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπ' τὴν *Σοβιετικὴ Ἐνωση* καὶ τὸν *Ἰωσήφ Στάλιν* εἶχε σαφῶς *ἰδεολογικὸ* καὶ *πολιτικὸ* χαρακτήρα, ἐντὸς τοῦ *βιομηχανικοῦ συστήματος*, ὅμως, καὶ καθόλου οἰκονομικό· ὁ *ψυχρὸς πόλεμος* ἐξυπηρέτησε ἀμοιβαίως τοὺς δύο ἀντιπάλους καὶ ἐνδυνάμωσε σημαντικὰ τὴν ἐξουσία τους, ἐντὸς τῶν στρατοπέδων τους, μὲ τὶς ὅποιες ἐκρήξεις ἐκατέρωθεν ὀδηγεῖν στὴν *ἐσωτερικὴ ἐνδυνάμωσή* τους. Ἡ *κατάρρευση* τῶν *κομμουνιστικῶν καθεστώτων* ἦταν τὸ ἱστορικὸ ἀποτέλεσμα τῶν *οἰκονομικῶν* καὶ *κοινωνικῶν* ἀνισοτήτων στὸ

έσωτερικό τους, τοῦ μεγάλου διεθνοῦς δημοσίου χρέους τους – κατὰ πολὺ μικρότερο τοῦ ἀμερικανικοῦ σήμερα-, τῆς σαφοῦς δυσκαμψίας τοῦ *όλοκληρωτικοῦ κράτους*, μὲ τὴν *ίερατική* δομή του καὶ τὴν *ίεραρχική* διαβάθμισή του, ἀλλὰ καὶ τὴν συνακόλουθη ἀδυναμία του ὅπως προσαρμοσθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς *ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως*, τὴν ὁποία ἐφήρμοζε -ἐκρηκτική λειτουργική ἀντίθεση-, στὴν *διαστημική* καὶ *πολεμική* βιομηχανία του· ἐνδεικτικὲς εἶναι οἱ ἀναφορές, ἀλλὰ σαφέστατα δείχνουν ὅτι τὸ καθεστῶς εἶχε κλείσει τὸν *ἱστορικό του κύκλο* καὶ ἀποδεχόταν, τὴν νίκη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου στὴ νεώτερη ἱστορία, ἐνῶ εἶναι γεγονός ὅτι ἀπ’ τὴν ἐπιβολή του τὸ *σοβιετικὸ κράτος* δὲν εἶχε διασφαλίσει τὴν ἐκ τοῦ *νομίσματος συνοχήν του*, οὔτε κι ὡς ἀπλή ὑπόθεση ἐργασίας. Τὰ δύο συστήματα εἶχαν ὡς μήτρα τους τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τοῦ χρόνου τῶν ἀνθρώπων τους, μὲ τὴν παραγωγή ἐν σειρᾷ, ἐνῶ ἀσφυκτιοῦσαν μὲ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ ἐρευνητοῦ ἀπ’ τὸν χρόνο μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση³⁵.

Ἡ οἰκονομικὴ κυριαρχία τῆς *Ἀμερικῆς* διησφαλίσθη μὲ τὴν διατήρηση τοῦ *δολλαρίου*, ὡς διεθνοῦς *ἀποθεματικοῦ νομίσματος*, φυσικὴ συνέπεια, ἄλλωστε, ἐπειδὴ παρέμεινε ἡ δόξα τῆς τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς περιόδου· ἡ *ἀμερικανικὴ βοήθεια* καὶ τὸ *σχέδιο Μάρσαλ* πρὸς τὶς κατεστραμμένες χῶρες εἶχαν συμβάλει στὴν ἀποκατάσταση ὅλων σχεδὸν τῶν κρατῶν καὶ στὴν ἀνάκαμψη τῆς ἀμερικανικῆς. Ἡ *Συνθήκη* τοῦ *Breetton Woods* προέβλεπε τὴν ρύθμιση τῶν νομισματικῶν σχέσεων, πρὸς ἀποφυγὴ τῶν λαθῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ *Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου*· ὅλα λειτούργησαν ὁμαλά, μὲ ἀσφαλιστικὴ δικλείδα, τὴν ἐπίσημη *ἰσοτιμία* τοῦ *δολλαρίου* μὲ τὸν *χρυσό*, ἡ ὁποία καὶ ἐτηρήθη ἕως τὸ 1971· ὡς δικλείς παρεῖχε εἰς τοὺς συναλλασσομένους, εἰς τὶς ἄλλες χῶρες, τὴν ἐγγύηση τῆς γνησιότητος τοῦ διεθνοῦς νομίσματος. Πίστευε, δηλαδή, ὁ κόσμος ὅτι τὸ δολλᾶριο ἦταν *κεκωδωνισμένο*.

³⁵ “Ο. ἀ, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 31.

«Αἱ μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα»

Τὸ 1971, ὁ τότε Ἀμερικανὸς πρόεδρος *Ρίτσαρντ Νίξον*, κατήγγησε τὴν *ἰσοτιμία* τοῦ *δολλαρίου* μὲ τὸν *χρυσό*, ἕξ αἰτίας μιᾶς σειρᾶς σοβαρῶν νομισματικῶν κρίσεων, μὲ τὶς ἀφόρητες πιέσεις τῶν *κερδοσκοπικῶν κεφαλαίων* εἰς βάρος τοῦ νομίσματός του καὶ ὑπὲρ τοῦ *γερμανικοῦ μάρκου*, τοῦ *έλβετικοῦ* καὶ *γαλλικοῦ φράγκου* καὶ τοῦ *ἰαπωνικοῦ* γιὲν ἀργότερα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκποιήσῃ ἡ *Οὐάσιγκτον* τὰ τεράστια ἀποθέματά της σὲ *χρυσό*· παρὰ ταῦτα τὸ *διεθνὲς νομισματικὸ σύστημα* παρέμεινε σταθερό, μὲ τὴν ἐφεύρεση τῶν *εἰδικῶν τραβηκτικῶν δικαιωμάτων* στὸ *Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο*, ἐκδόσεων ὑπὸ μορφήν ἀτύπων ὁμολόγων, ἀναλόγως πρὸς τὰ δικαιώματα συμμετοχῆς, εἴτε ψήφων, ἐκάστης χώρας στὸ *Ταμεῖο*.

Φυσικά, οἱ *Ἡνωμένες Πολιτεῖς* διατήρησαν τὸν κυρίαρχο ρόλο τους, ὡς ἡ μοναδικὴ πολιτικὴ δύναμη στὸν *δυτικὸ κόσμο*, ὡς ἡ διατηροῦσα τὴν *οἰκονομικὴ, βιομηχανικὴ καὶ τεχνολογικὴ δεσποτεία* του καὶ ὡς ἔχουσα τὴν ἀπόλυτη πλειοψηφία στὸ *Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο*, ἀνεξαρτήτως τῶν πραγματικῶν ποσοστῶν της, διότι τώρα διαθέτει 16,5% τῶν *ψήφων*, ἀλλὰ ἔχει ὀρισθεῖ ὡς *πλειοψηφία* τὸ 85%· ὅλα βιάζοντο ὁμαλά, καί, μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ *κομμουνιστικοῦ συστήματος*, ἡ αἴγλη τοῦ *ἀμερικανικοῦ ὄνειρου* διευρύνθηκε, ἐνῶ καὶ ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* ἄρχισε ἀπ' τὶς *Ἡνωμένες Πολιτεῖς*, μὲ τὰ ἀγγλικά ὡς λειτουργικὴ γλῶσσα, παρὰ τὰς σαφεῖς καὶ ἐγγενεῖς ἀδυναμίας των εἰς τὴν ἔκφραση τῶν *δημιουργικῶν δυνατοτήτων* τῶν *ἐρευνητῶν*.

Δύο διεθνεῖς ἐξελίξεις διετάραξαν τὴν ὁμαλὴ πορεία, ἡ ἐμφάνιση τῶν *ἀναδυομένων* οἰκονομιῶν στὴν παγκόσμια σκηνὴ καὶ ἡ μετατόπιση τοῦ κέντρου τῆς *ψηφιακῆς καὶ συγχρόνου τεχνολογίας* ἐκτὸς *Ἡνωμένων Πολιτειῶν*, μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῶν δημιουργικῶν ἰκανοτήτων *ἐκάστης γλώσσης* κατὰ τὴν χρῆση της. Ἡ καμπὴ σημειώθηκε, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς χιλιετίας. Οἱ *Ἀμερικανοί*, μὲ τὴν ὑπεροπτικὴ καὶ ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ τους, πίστευαν ὅτι θὰ παρέμειναν ἡ *κυρίαρχη δύναμη* αἰωνίως, οἰκονομικὰ καὶ πολιτικά, παρὰ τὴν διαρκῆ καὶ ἐπιταχυνόμενὴ ἐπιδείνωση τοῦ *ἐμπορικοῦ* καὶ *τρεχουσῶν συναλλαγῶν ἰσοζυγίου* τους καὶ τῶν *δημοσιονομικῶν ἐλλειμμάτων* τους, ἐνῶ θεωροῦσαν τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς *Κίνας* ὡς μελλοντικὴ ἀπειλή, μετὰ ἀπὸ δεκαετίες, καὶ πίστευαν ὅτι, μὲ τοὺς πολέμους καὶ τοὺς βομβαρδισμοὺς τῆς *Γιουγκοσλαβίας*, εἶχαν ταπεινώσει ἀρκετὰ τὴν *Εὐρώπη* καὶ εἶχαν ἐξουδετερώσει γιὰ τὸ προβλεπτὸ μέλλον τὴν *Ρωσία*· ἡ *τραγικὴ ἐμπειρία* τοῦ 2001,

τῶν τρομοκρατικῶν ἐπιθέσεων κατὰ τῶν διδύμων πύργων καὶ τοῦ Πενταγώνου, ἀποτέλεσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν εἰσβολὴ στὸ Ἀφγανιστάν, μὲ τὴν συμμετοχὴ ὅλων τῶν Δυτικῶν, καὶ στὸ Ἰράκ, μετὰ ἀπὸ μία διετία, ἀλλὰ μὲ διαφοροποιημένη τὴν Εὐρωζώνη, στὴν ὁποία μόλις εἶχαν καθιερώσει τὸ εὐρώ, καὶ μὲ προβεβλημένη τὴν ἄρνηση τοῦ γαλλογερμανικοῦ ἄξονος.

Πολιτικά, ἡ Δύση ἐμφανίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ μεταπολεμικὰ διχασμένη, μὲ σαφῆ τὴν ἀποδοκιμασία τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἀπ’ τὸ δυναμικὸ οἰκονομικὰ τμήμα τῆς, τὸ ὁποῖο, μὲ τὸ εὐρώ ἀμφισβητοῦσε τὴν κυριαρχία τοῦ δολλαρίου ὡς διεθνoῦς νομίσματος· οἱ διάφορες φάσεις τῆς συναλλαγματικῆς πορείας στὸ δυτικὸ κόσμο ἔχουν δευτερεύουσα σημασία, καθὼς ὁ ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὸ νόμισμα -ὄλοι σχεδὸν παραδέχονται τώρα ὅτι τὸ Παρίσι καὶ τὸ Βερολίνο εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴν συμμετοχὴ τους στὴν εἰσβολὴ στὸ Ἰράκ γιὰ τὴν προστασία τοῦ νέου νομίσματος, ἔστω κι ἂν δὲν εἶχαν στὴ διάθεσή τους καὶ τὴν θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς ἀπόψεως³⁶ - καὶ οἱ πόλεμοι ἐπικάλυψαν τὴν ἀνάδυση τῆς κινεζικῆς οἰκονομίας. Ἐξί ἔτη ἀργότερα ἡ Κίνα, εἶναι ἡ δεύτερη ἐμπορικὴ δύναμη στὸν κόσμο, μετὰ τὴν Εὐρωζώνη, μὲ τὴν Ἀμερικὴ ἀσθμαίνουσα στὴν τρίτη θέση, εἶναι πρώτη σὲ συναλλαγματικὰ διαθέσιμα, ἄνω τῶν δύο τρις δολλαρίων, εἶναι ὁ πρῶτος πιστωτῆς τῆς Ἀμερικῆς, ἔχει γίνει πρώτη σχεδὸν στὴ χορήγηση βοήθειας πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ στὴν προηγμένη τεχνολογία, ἔχει γίνει ἡ Σαγκάη τὸ διεθνὲς πιστωτικὸ κέντρο καὶ ἀποτελεῖ, μαζί μὲ τὴν Ρωσία, ὡς διαθέτουσαι μόνιμη ἔδρα στὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τοῦ ΟΗΕ, τὸν πολιορκητικὸ κριδὸ τῶν τεσσάρων ἀναδυομένων, τῆς ΒΡΙΚ, οἱ ὁποῖες ἀπαιτοῦν ἐπιτακτικὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ διεθνoῦς νομισματικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ δολλαρίου.

Ἡ δεύτερη ἐξέλιξη ἀποτελεῖ τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀναγκαιῶν ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀλλαγῶν· τὸ βιομηχανικὸ σύστημα, καπιταλιστικὸ καὶ κομμουνιστικὸ, ἐμφανίσθηκε στὴν ἱστορία μὲ τέσσερες ἀρχές ἀπὸ παραγωγικῆς πλευρᾶς: τὴν ἀέναο ἀνάπτυξη καὶ μάλιστα μὲ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ, τὴν ὁποία πολλοὶ παρομοίασαν μὲ τὴν κίνηση τοῦ ποδηλάτου, τὴν ἀποκλειστικὴ σχεδὸν παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγή βιομηχανικῶν προϊόντων σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο καὶ τὴν ἐξαφάνιση τῆς ὁποίας ἐγχωρίου βιοτεχνικῆς μορφῆς παραγωγῆς ὑπῆρχε ἀπ’ τοὺς προηγούμενους πολιτισμοὺς, τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τοῦ κεφαλαίου –γιὰ τὸ κεφάλαιο, ἄλλωστε, ἔγραψαν ὄλοι οἱ θεωρητικοί του-, καὶ τὸ μονοπώλιο τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως, σὲ βαθμὸ ἀσφυκτικὸ γιὰ τοὺς ἄλλους

³⁶ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Τὸ νόμισμα οἷον ἐγγυτῆς ἐσθ’ ἡμῖν».

λαούς. Από τις τέσσερες αυτές αρχές, ούδεμία ισχύει σήμερα για τις *άγγλοσαξωνικές* χώρες, οι όποίες θεωρούνται ως η γνησία συνέχεια της *βιομηχανικής επανάστασης*. Το χειρότερο είναι ότι απώλεσαν την κοσμοκρατορία τους και άφησαν μετέωρη την θεία αποστολή τους για την *σωτηρία* του κόσμου, και τον έκπολιτισμό των «*αγρίων*» λαών» των *άποικιών*³⁷ -είς τὰ όποία είχαν πιστέψει απ' την εποχή των *Σταυροφοριών* και των *κονκισταδόρων*-, αλλά και την επίβολή των δικών τους *συστημάτων*, όπως έκαναν και πρόσφατα οι *Άμερικανοί* στους διαφόρους πολέμους τους· ή επισκόπηση είναι συνοπτική και αποβλέπει στην πληρέστερη κατανόηση της *ιστορικής* διαστάσεως της κρίσεως, αλλά και της αλλαγής του *ήθους* των ανθρώπων εκ της *νοθείας* του *νομίσματος*.

Η απώλεια της *παντοδυναμίας*, λόγω της απαξιώσεως των τεσσάρων αρχών δεν διεισδύει εύκολα στους *άπλους πολίτες*, οι όποιοι διέπονται ακόμη απ' την αδράνεια της *συμβατικότητας*, της *συνηθείας* και του καταιγισμού της προπαγάνδας της κυριάρχου δυνάμεως· ή *υποτίμηση* του *δολλαρίου* –και της *στερλίνας*, αλλά αυτό είναι δευτερεύον-, τὰ τελευταία χρόνια, τὰ τεράστια *έλλείμματα*, *έμπορικò* και *δημοσιονομικό*, ή *ύπερχρέωσή τους*, στις παλιές *άποικίες* τους και στους *κούληδες*, δεν έφθασαν *έγκαίρως* ως *πολιτικός αντίκτυπος* στο *έσωτερικό* των *Ένωμένων Πολιτειών*· όλα *έξελίσσοντο* *όμαλως*, *έπειδη* ούτε και μετά την πρώτη κρίση των *στεγαστικών δανείων* του 2007, δεν είχαν *αίσθανθει* οι *Άμερικανοί*, ακόμη και οι *μεγάλοι* *οικονομολόγοι* τους, *ότι* κάτι *σοβαρό* και *πέραν* των *τετριμμένων* *συμβαίνει*. Οι *έντονες* *άνησυχίες* και ή *ψυχολογία* της κρίσεως *έμφανίσθηκα* μετά την *χρεωκοπία* των *μεγάλων πιστωτικών ιδρυμάτων*, την απώλεια των *καταθέσεών τους*, για *δεκάδες* *έκατομμυρίων* *πολιτών* και την *μαζική* *άνεργία* ή την *ύποαπασχόληση* με την *διακοπή* της *λειτουργίας* των *άλλοτε κραταιών βιομηχανιών* της, *όπως* της *αυτοκινητοβιομηχανίας* και *άλλων* *έταιρειών*, *όπως* *έκείνων* της *προηγμένης τεχνολογίας*.

³⁷ Όρα, *είς* τὰς «*άναλύσεις*» «*Του Έμμελοϋς*», «*Τὰ αποθύμια της Νυκτός*», σελ. 9, «*Η επάνοδος του Απόλλωνος*», σελ. 7..

Ἡ νοοτροπία, ἡ καθημερινή συμπεριφορά, τοῦ Ἀμερικανοῦ ἄλλαξε· ἐγκατέλειψε, μετὰ τὴν κρίση τὸ ἀγέρωχο ὕφος του, ἐνῶ τὰ πρῶτα συμπτώματα καχυποψίας, ἀπέναντι στὴν κεντρικὴ ἐξουσία καὶ στοὺς συμπολίτες του, ἐμφανίσθηκαν· ἡ πεποίθησή του πλέον τώρα ὅτι τὸ δολλάριο, ὄχι μόνο δὲν εἶναι τὸ κυρίαρχο διεθνὲς νόμισμα, ἀλλὰ ὅτι δὲν ἔχει καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τὴν πραγματικὴ του ἀξία, ἐνισχύει τὴν δυσπιστία του καὶ τὴν ψυχολογικὴ του μεταστροφή· τὸ ἦθος του ἀλλάζει, «ἐξ οὗ αἱ μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα». Στὸν πόλεμο δὲν ἐμφανίζονται πλέον οἱ ἀρετὲς τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς αὐτοθυσίας τῶν παιδιῶν τῆς Ἀμερικῆς, στὸ ἐσωτερικὸ, προτιμοῦν ὅλοι σχεδὸν τὴν ἀποταμίευση, ἔστω καὶ τῶν νόθων δολλαρίων, διότι δὲν ἔχουν τὴν ἄνεση τῆς ἀναζητήσεως συναλλαγμάτων, ἄλλων νομισμάτων, ἐνῶ ἀντίθετα βλέπουν ὅτι οἱ πλούσιες τάξεις μαζικὰ μεταφέρουν τὰ κεφάλαιά τους στὴν Εὐρωζώνη ἢ στὶς ἀραβικὲς χῶρες καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ἀσία. Οἱ ἐπισημάνσεις ἀποβλέπουν στὴν ὑπογράμμιση καὶ μόνο τοῦ ψυχολογικοῦ παράγοντος, ὄχι στὴν ἐξάντλησή του.

Ἡ καθιέρωση τῶν διομολογήσεων τῆς ἐποχῆς μας εἶναι τὸ δεύτερο κοινὸ γνῶρισμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τοῦ Βυζαντίου τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα· ἡ τήρηση τῶν λογιστικῶν βιβλίων στὴν ἀρχή, τῆς μηχανοργάνωσης στὴ συνέχεια, ἀλλὰ καὶ τῆς διαχειρίσεως πολλῶν τομέων τῆς διανεμητικῆς διαδικασίας, εἶχε ἀνατεθεῖ σταδιακὰ ἀπὸ τὴν προηγούμενη δεκαετία σὲ ἰνδικὲς ἐταιρεῖες, τῆς Μπανγκαλόρε κυρίως, ἀπὸ τοὺς κλάδους τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς μεταποιήσεως σὲ μεγάλο βαθμό· σταδιακὰ ἀνακάλυψαν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι καὶ ἡ προηγμένη τεχνολογία ἔχει μεταφερθεῖ στὶς ἀσιατικὲς χῶρες, ἀλλὰ ἦταν πλέον ἀργά, διότι συνοδεύθηκε καὶ ἀπὸ τὴν βαθύτατη πιστωτικὴ καὶ διαρθρωτικὴ κρίση. Ὅριακὴ καμπὴ θεωρεῖται ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς Κίνας, ὡς ἰσοτίμου μὲ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες παγκοσμίου δυνάμεως, κατὰ τὴν διμερῆ ἀμερικανοκινεζικὴ διάσκεψη τῆς Οὐάσιγκτον στὸ τέλος Ἰουλίου 2009· πολλοὶ ἀμερικανικοὶ παράγοντες ἄσκησαν σκληρὴ κριτικὴ στὴν ἀπόφαση τοῦ προέδρου, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς παραμένει καὶ οἱ πολιτικὲς, οἰκονομικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἐπιπτώσεις του εἶναι δεδομένες πλέον. Τὸ τέλος τῆς ἀμερικανικῆς κοσμοκρατορίας ἔχει ἀναγνωρισθεῖ μὲ βοῦλα καὶ ὑπογραφή.

Ἡ παρακμὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀρχίζει ἀπὸ δύο αἰτίες, ἀπ' τὴν παραμέληση τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, μετὰ τὴν ἀκμὴ τους ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἀπ' τοὺς διαδόχους του, μὲ τὴν ἀπροθυμία πλέον τῶν Βυζαντινῶν γιὰ αὐτοθυσία, καὶ ἀπ'

τὴν παραχώρηση *διομολογήσεων* πρὸς τὴν *Βενετία* καὶ τὶς ἄλλες *ἰταλικές πόλεις* τὴν ἴδια ἐποχὴ· τὸ ἐὰν ἐπέζησε τρισήμισυ ἀκόμη αἰῶνες ἢ αὐτοκρατορία ὀφείλεται σὲ ἄλλους παράγοντες, τυχαίους μᾶλλον, ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει δευτερεύουσα σημασία. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὅμως, παρουσιάσθηκε καὶ ἡ *νόθευση τοῦ νομίσματος*, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ *ἑπτακόσια* τόσα χρόνια· τὸ *ἦθος* τῶν *Βυζαντινῶν* εἶχε ἀλλάξει κι ἔπαψαν πιστεύειν στὴν *ἐνιαία αὐτοκρατορία*, μὲ τὴν θρησκευτικὴ ἢ ἄλλη *ἰδεολογία* τῆς, καὶ στὴν ἀνάγκη προσωπικῶν θυσιῶν γιὰ τὴν προάσπισή τῆς· ἐπικράτησαν τὰ *διαλυτικά* φαινόμενα καὶ ὅλοι σχεδὸν πίστευαν ὅτι τοὺς κυβερνοῦν οἱ «*πονηροὶ κάκ πονηρῶν*». Οἱ ὅποιες στιγμὲς ἀναλαμπῆς ἦταν ἐλάχιστες καὶ παροδικές σὲ διαφορετικὲς περιοχές, μὲ διαφορετικὲς αἰτίες καὶ ἀφορμὲς καὶ ἀνταγωνιζομένους ἡγέτας· συμπεριφέρονταν ὅλοι τους ὡς *ἀνόητοι*, κατὰ τὸν ποιητὴ, καὶ ἦταν *ἀνόητοι*.

Ἐπιγραμματικά, οἱ *Βυζαντινοὶ* εἶχαν ἀπωλέσει τὰ πάντα, τὴν *ἐνιαία συνείδηση* καὶ τὸ *ἦθος* τῆς *αὐτοθυσίας*, γιὰ τὴν προάσπιση τῆς αὐτοκρατορίας, τὸν *στρατὸ* καὶ τὸν *στόλο* τους, ἀλλὰ καὶ τὶς μεγάλες «*βιομηχανίες*» παραγωγῆς τῶν ἐκλεκτότερων προϊόντων τῆς ἐποχῆς καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ *διεθνοῦς ἐμπορίου*, μὲ τὴν παραχώρηση τῶν *διομολογήσεων* πρὸς τὶς *ἰταλικές πόλεις*· οἱ *διαλυτικὲς τάσεις* ἐμφανίσθηκαν ἀμέσως ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ πολλοὺς πληθυσμοὺς τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας* ἀποδεχομένους τὸν *ἔξισλαμισμό* τους, ἀφοῦ εἶχαν πολεμήσει ἥρωικὰ κατὰ τοῦ *Ἰσλάμ* ἐπὶ *τέσσερες αἰῶνες* περίπου, ἀλλὰ μὲ ἰσχυρὸ κέντρο τὴν *βασιλεύουσα*, ἐνῶ στὰ *Βαλκάνια* δημιουργήθηκαν καὶ πάλι τὰ παλαιὰ *σλαβικὰ* κράτη, ἐνῶ ἀκόμη καὶ οἱ *Ἕλληνες* προτιμοῦσαν κατὰ καιροὺς περισσότερο τὴν προάσπιση τῶν καθαρὰ *ἑλληνικῶν* βασιλείων, τῆς *Νικαίας*, τῆς *Ἡπείρου*, τῆς *Τραπεζοῦντος*, παρὰ τῆς *ἐνιαίας αὐτοκρατορίας*.

«Καὶ πάντες μετεχόντων»

Ἡ πόλις στήν ἀρχαιότητα, ἡ πολιτεία στή συνέχεια, ἀργότερα ἡ αὐτοκρατορία, εἶχαν ὡς κύριο συνεκτικὸ ἴσθον τὴν ὑποχρέωση ὅλων στήν ἐκπλήρωση τῶν πολιτικῶν ἀναγκῶν τῆς· ἀνεξαρτήτως τοῦ *πολιτικοῦ συστήματος* ὅλοι οἱ κάτοικοι, ὑπὸ τὴν γενικὴ ἔννοια ἢ τουλάχιστον ἡ μεγάλη τους πλειοψηφία, πίστευαν στὶς *ἰδεολογικὲς ἀρχές* τῆς *πολιτείας* καὶ ἀποδέχονταν τὶς ὅποιες θυσίες ἀπατοῦνταν γιὰ τὴν προάσπισή τῆς. Τὶς βασικὲς ἀρχές τῆς πόλεως τὶς εἶχε θέσει ὁ Ζεὺς εἰς τὸν «*Πρωταγόραν*» τοῦ Πλάτωνος: «*Ἐπὶ πάντα, ἔφη ὁ Ζεὺς, καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς πάρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως*»³⁸. Ὁ διάσημος σοφιστὴς μεταφέρει τὴν ἐντολὴ τοῦ Διὸς καὶ πατρὸς «*θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων*»· σὲ ὅλους ἀπευθύνεται ἡ ἐντολή μου, εἶπε ὁ Ζεὺς, καὶ ὅλοι νὰ μετέχουν στήν πόλη· διότι δὲν γίνονται πόλεις, ἐὰν μετέχουν ὀλίγοι εἰς τὰς λειτουργίας τους ὅπως γίνεται μὲ τὶς ἄλλες τέχνες· καὶ θέσε λοιπόν, λέει στὸν *Προμηθεά*, συντακτικὸ νόμο ἐκ μέρους μου, ὅποιος δὲν δύναται μετέχειν αἰδοῦς καὶ δίκης κτείνειν ὡς νόσον τῆς πόλεως.

Τὸν θάνατο ὄσων ἀδυνατοῦν μετέχειν εἰς τὴν «*αἰδῶ καὶ δίκην*» τῆς πόλεως διατάσσει, μὲ αὐαστηρότατο τρόπο, ὁ Ζεὺς, διότι ἀποτελοῦν *μεταδοτικὴ ἐπιδημία* γιὰ τὴν πόλη· δηλαδὴ, θσπίζει τὸ ἀξίωμα τοῦ «*μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*», τὴν πρωταρχικὴ ἀποστολὴ τοῦ *πολίτου*, τὴν συμμετοχὴ του εἰς τὴν *ἄσκηση* τῆς *κριτικῆς* πρὸς τὴν *ἐξουσία* πρῶτα καὶ μετὰ εἰς τὴν *ἄσκηση* τῆς *ἐξουσίας*· μόνο ὅτι, πρὶν κι ἀπ' τὴν δίκη θέτει τὴν *αἰδῶ* ἐκάστου, τὴν αἴσθησι τῶν *ἀναγκῶν* καὶ τῶν *ἄλλων* κι ὄχι μόνο τῶν *προσωπικῶν του*, τῶν ἀτομικῶν του ἀναγκῶν, αὐτὸ προσδίδει τὴν πολιτικὴ διάστασι τῆς ἐπιταγῆς του. Ἡ αἰδῶς ἐκφράζει τὴν ἔννοια τῶν *κοινωνικῶν ἰσθῶν* τῆς ἐποχῆς μας, καὶ εἶναι πέραν τῶν *παραγωγικῶν* καὶ *οἰκονομικῶν* ἀναγκῶν· προσδιορίζονται οἱ τελευταῖες ἀπ' τὶς προηγούμενες φράσεις, ἀπ' τὴν «*ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν*»· σὲ διάφορες *τέχνες*, ὅπως στὶς *οἰκονομικὲς* κυρίως, εἶναι δυνατὴ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἄσκησή τους ὀλίγων μόνο πολιτῶν, ὅπως γίνεται στήν πραγματικότητα σὲ κάθε μορφὴ κοινωνίας, ἀλλὰ δὲν ἰσχύει αὐτὸ γιὰ τὶς λειτουργίες τῆς *πολιτικῆς* καὶ τῆς *κοινωνικῆς συνοχῆς*, τὴν *αἰδῶ* καὶ τὴν *δίκη*.

³⁸ Πλάτωνος, «Πρωταγόρας», 322δ, μετάφρασι δική μου καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ.ἀ. σελ. 127 κ. ἔ..

Ὁ Πλάτων, διὰ στόματος Πρωταγόρου, ἐπαναφέρει τὴν φράση τοῦ Ἀριστοφάνους, «καὶ πονηροῖς κάκ πονηρῶν» γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοῦ κεκεβδiluμένο νόμισμα· «εἰς ἅπαντα χρώμεθα», ὑπογραμμίζει ὁ ποιητής, δηλαδή, σὲ κάθε στιγμή καὶ ἐκδήλωση τῆς οἰκονομικῆς μας ζωῆς, μὲ τὸν σεβασμὸ τῆς «αἰδοῦς καὶ δίκης», τὴν διατήρηση τοῦ *κοινωνικοῦ ἴστοῦ* τῆς πολιτείας. Στὴν ἐποχὴ μας τὰ φαινόμενα εἶναι ὀρατὰ στὴν Ἀμερική, μὲ τὴν πεποίθηση ὅλων σχεδὸν ὅτι τὸ *δολλάριο* εἶναι *νοθευμένο*, *κίβδηλο*· ἡ πίστη τους εἶναι δεδομένη, ἢ ἔκτασὴ τῆς διερευνᾶται.

Ἡ *παγκοσμιοποίηση*, ὡς ἔκφραση τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ πεπερασμένου τοῦ πλανήτου, εἶναι γεγονός, διότι ἡ παγκόμιος οἰκονομία εἶναι πλέον ἐνιαία σὲ βαθμὸ ἀδιάσπαστο, καθὼς θεωρεῖται ἀδιανόητη ἀπὸ ὅλους ἢ ἐπιστροφή στὸν *ἀπομονωτισμὸ*, εἴτε τὸν *ἐθνικό*, ὅπως τὸν ἐπέβαλαν παλαιὰ πολλὰ ὀλοκληρωτικὰ συστήματα, εἴτε στὸν *γεωγραφικό*, ὅπως τὸν εἶχαν ἀποδεχθεῖ οἱ Ἀμερικανοὶ ἕως προπολεμικά· ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς ἐπίσης, διότι ἔχουν καταρρεύσει οἱ μεγάλες *ἰδεολογίες*, ἐνῶ τὸ *οἰκολογικό* πρόβλημα ὑποχρεώνει ὅλους τοὺς λαοὺς σὲ *ἐνιαία στάση*, ἔστω κι ἂν μερικὲς κυβερνήσεις κωλυσιεργοῦν συστηματικά· ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* ἀπὸ τεχνολογικῆς πλευρᾶς καταργεῖ σταδιακὰ τὶς ἀποστάσεις καὶ τὰ ἐθνικὰ σύνορα³⁹ καὶ ἐμπεδώνει στὶς συνειδήσεις ὅλων τὴν αἴσθησι τῆς *ἐνότητος* καὶ τῆς *κοινῆς μοίρας*, μὲ τὴν ἐνίσχυσή τους ἐκ τῆς ἀπειλῆς τῆς *κλιματικῆς ἀλλαγῆς*. Τὸ «*πάντες μετεχόντων*», ἰσχύει ἴσως περισσότερο στὶς μέρες μας, παρὰ στὴν κλασικὴ ἐποχὴ, ὅποτε φέρει μαζί του καὶ τὰ «*ἀποθύμια*» τῆς *Νυκτός*⁴⁰. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴ νεώτερη ἱστορία, κατὰ τὴν ὁποία ὁ *δυτικὸς ἄνθρωπος* ἀναλογίζεται τὰ ὅρια τῆς «ἀποστολῆς» του καὶ θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἀπόλυτη *κυριαρχία του* στὸν κόσμον, καὶ πολὺ περισσότερο στοὺς ἄλλους λαοὺς.

Ἡ *συσταλτικὴ* πρακτικὴ τῶν *ἀπλῶν Ἀμερικανῶν*, μετὰ τὴν ἔκρηξι τῆς κρίσεως, μὲ τὸν ἀπότομο περιορισμὸ τῆς καταναλώσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν καταδίκη τῆς *πολιτικῆς κυριαρχίας*, ὅπως καὶ τὴν ἀποδοχή, ἀπὸ πολλὰς *πολιτεῖες*, τῆς ἐφαρμογῆς μέτρων γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ *κλίματος*, εἶναι ἐνδεικτικὰ ἐνὸς ἄλλου τρόπου ζωῆς, ἔστω κι ἂν αὐτὸς δὲν ἔχει ἐπικρατήσει σὲ ὅλους· ἡ σαφὴς ἀναμέτρηση μὲ τὴν *διασταλτικὴ*, ὡς ἐκκίνηση στὶς παλαιότερες ἐποχές, τῶν ἀνωτέρων οἰκονομικῶν, κυρίως, κύκλων, εἶναι κρίσιμη γιὰ τὴ μεγάλη χώρα καὶ τὶς διεθνεῖς ἐξελίξεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιβίωσι τοῦ *ἀνθρώπου* στὸν *πλανήτη*, ἐὰν δὲν συμφωνήσει ἢ *Οὐάσιγκτον* στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ κλίματος. Στὰ δύο ζητήματα κρίνεται τὸ κλίμα, στὶς ἐπιπτώσεις

³⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 33, 37.

⁴⁰ Αὐτόθι, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός».

ἀπ' τὶς ἀπτὲς ἀλλαγὲς τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως στὴν πολιτικὴ καὶ καθημερινὴ ζωὴ ὄλων, καὶ ἀπ' τὶς διαστάσεις τῆς κυκλοφορίας κιβδηλοῦ νομίσματος, ἢ καὶ ἀντιστρόφως στὴν ἱεράρχησή τους.

Τὸ πρῶτο εἶναι γνωστό, τουλάχιστον σὲ ὅσους ἔχουν ἔστω καὶ ξεφυλλίσει μόνον τὶς «ἀναλύσεις» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*»· ἡ προηγμένη τεχνολογία ἔχει ἐγκαταλείψει τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὶς ἄλλες δυτικὲς χῶρες καὶ ἔχει μεταφερθεῖ στὶς ἀσιατικὲς -ὡς γενικὴ τάση μιᾶς κι ὄχι σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ⁴¹-, μὲ τὴν συνοδεία καὶ τῶν *διομολογήσεων*. Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἔκφραση τῆς *δημιουργικότητος* τοῦ *ἐρευνητοῦ*, κατὰ τὴν ἐρευνητικὴν του ἐργασία, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς *ζωῆς του*, ὁ ἄνθρωπος γίνεται *ποιητῆς* καὶ *δημιουργός*⁴². τίθεται φύσει τὸ πρόβλημα τῆς *δημιουργικῆς* συνθέσεως ἐκάστης *γλώσσης*, τῆς *μουσικῆς* τῆς *ἁρμονίας*. Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν πλήρη ταύτιση *μουσικῆς* καὶ *λόγου*, *γλώσσης* καθίσταται ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, ἐπειδὴ εἶναι ἀπαραίτητη ἢ ἀέναντος ἔκφραση τῆς *δημιουργικότητος*, γιὰ τὴν προσωπικὴ ἀνανέωση τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν διατήρηση τῆς θέσεώς του στὸν ἀνταγωνισμὸ τῆς *διεθνοῦς ἀγορᾶς*, ἢ ὅποια ἔχει καταστρεῖ προσιτὴ εἰς ὅλους ἀνὰ πᾶσα στιγμή· ὁ ἄνθρωπος γίνεται *πολίτης*, διότι διαθέτει τὶς δυνατότητες ἀμέσου καὶ πλήρους *ἐνημερώσεώς* του γιὰ τὰ διαδραματιζόμενα, μέσῳ τοῦ *διαδικτύου*, σὲ κάθε γωνιὰ τῆς γῆς. Ἡ Ἀγορὰ εἶναι πλέον σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὸ *διαδίκτυο*· ὁ *ἐντυπος τύπος* ἀναγνωρίζει τὴν ἐκτόπισή του ἀπ' τὸ *διαδίκτυο*, ἐνῶ καὶ ὁ *ἠλεκτρονικὸς* σταδιακὰ καὶ δύσκολα ἀποδέχεται τὴν νέα ἐποχὴ· ἡ ἀλλαγὴ ἐκφράζεται περισσότερο στὴν *καθημερινότητα* τοῦ *ἀνθρώπου*, στὴν ἀνεση τῆς *ἐπικοινωνίας του* μὲ τοὺς ἄλλους, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας του, ἀλλὰ καὶ ὅπουδῆποτε στὸν κόσμον, εἴτε γιὰ θέματα διασκεδάσεως καὶ ἐρεύνης, εἴτε γιὰ καθαρῶς ἐπαγγελματικά, πολιτικὰ ἢ καὶ οἰκολογικά.

⁴¹ Αὐτόθι, σελ. 30 κ. ἐ.

⁴² Αὐτόθι, σελ. 27.

2

Ἡ ἐμπέδωση τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν στοὺς διάφορους λαοὺς εἶναι ἐντελῶς διαφορετική· στοὺς βιομηχανικοὺς λαοὺς τοῦ δυτικοῦ κόσμου ἡ παγκοσμιοποίηση ἐθεωρήθη ὡς ἀπλή προέκταση τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς ἱστορικῆς πορείας τῶν τελευταίων αἰώνων, μὲ ἀποκορύφωσή της τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν ἀμερικανικὴ κοσμοκρατορία· ἡ ἀνάπτυξη τῆς κυβερνητικῆς καὶ τῆς πληροφορικῆς, μὲ ὅλα τὰ συστήματά τους στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ἐλήφθη ὡς ἔκφραση τῆς νομοτελείας τῆς καλβινιστικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος. Ὁ ἐφησυχασμὸς ἦταν ἀπόλυτος καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν βαθμίδα, ἀπ' τὴν κυβέρνηση καὶ τὶς κυρίαρχες οἰκονομικὲς τάξεις ἕως τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ ἐρευνητικὰ κέντρα, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν ἀπλὸ πολίτη· ἡ παραχώρηση τῶν διομολογήσεων⁴³ ἐρμηνεύθηκε ὡς συνάδουσα πρὸς τὶς νομοτελειακὲς ἐξελίξεις καὶ ὡς ἀναγνώριση τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεμονίας, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐπὶ βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· οἱ ὅποιες ἀπλὲς ἐπικρίσεις ἀμέσως ἀποδοκιμάζονταν ὡς ἀνιστόρητες καὶ ἀναχονιστικὲς.

Ἡ διάβρωση τοῦ ἐφησυχασμοῦ ὁδήγησε στὴν ἀποδοχὴ τῶν διομολογήσεων μὲ ἐνθουσιασμό, ὅπως πάντοτε συμβαίνει στὴν ἱστορία –διὰ τοῦτο καὶ ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ἡ καλυτέρα θεώρηση τῶν ἐξελίξεων τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ἱστορικὴ–, διότι ἠῦξανε τὰ κέρδη τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ μητρικὴ χώρα· τὸ τί θὰ συνέβαινε σὲ περίοδο κρίσεως δὲν ὑπῆρχε στὴ συλλογιστικὴ τους, ὅπως δὲν κατέγραψαν τὴ σημερινὴ κρίση, καθὼς πολλοὶ ἐπιμένουν ἀκόμη ὅτι δὲν εἶναι διαρθρωτικὴ· ἀναφαίρετο δικαίωμά τους εἶναι. Ἐμεῖς καταγράφουμε τὶς συνέπειες καὶ μόνο⁴⁴. Ἡ μετακίνηση τῆς προηγμένης τεχνολογίας πρὸς τὶς Ἰνδίες, τὴν Κίνα καὶ τὴν Ρωσία συνέπεσε μὲ τὴν διαρθρωτικὴ οἰκονομικὴ κρίση –καὶ τὶς περιδιαβάσεις τῶν ἀγγλοσαξωνικῶν κυρίως κυβερνήσεων εἰς τὰς λεωφόρους τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ὑπερπλήρεις τό γε νῦν ἔχον μὲ ναύαγια τῶν καταναλωτικῶν τους ἀγαθῶν καὶ συνηθειῶν, ἐνῶ οἱ ἀτραποὶ τῶν ἀναδυομένων οἰκονομιῶν ἀπεδείχθησαν βατοὶ καὶ πρόσφοροι διὰ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐπέκτασή τους παγκοσμίως–, τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ διεθνοῦς νομισματικοῦ συστήματος καὶ τοῦ ρόλου τοῦ δολλαρίου, ὡς ἀποθεματικοῦ νομίσματος, ἅτινα ἐθεωροῦντο ὡς ταμποῦ τὴν προηγουμένη ἐποχὴ.

⁴³ Ὅρα, ἀνωτέρω, σελ 30, κ. ἐ.

⁴⁴ Ὅρα, ἀνωτέρω, σελ. 28, κ. ἐ.

Τὸ ἀπροσδιόριστο πλέον βάθος καὶ ἡ διάρκεια τῆς κρίσεως προκάλεσαν τὴν ἀναγώριση καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀμερικανούς τῆς ἀπαξιώσεως τοῦ *δολλαρίου*, ὄχι τόσο μὲ τὴν στροφή πρὸς ἄλλα νομίσματα, τὴν ἐκροὴ τῶν *κεφαλαίων* στὸ ἐξωτερικό, κύριο μέλημα τῶν *ἀνωτέρων τάξεων*, ὅσο τῶν ἀπλῶν πολιτῶν, μὲ τὴν κλίση τους στὴν ἀποταμίευση, τὴν ἀποφυγὴ τῆς καταναλώσεως καὶ τὴν *συσταλτικὴ* νοοτροπία τους. Ὅλα αὐτὰ εἶναι γνωστά, οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς *ἐπιπτώσεις* τους εἶναι ἄγνωστες καὶ ἀπροσδιόριστες, διότι συμβαίνουν γιὰ πρώτη φορὰ στὸν *ἀμερικανικὸ λαό*. Ὁ Ἀριστοφάνης ἔλεγε γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι οἱ συνήθειες αὐτές, «*καὶ πονηροῖς κάκ πονηρῶν εἰς ἅπαντα χρώμεθα/ ὑστάτοις ἀφιγμένοισιν*». Τὶς πονηρὲς συνήθειες τῶν κιβδηλῶν νομισμάτων, τίς εἶχε ἀποδώσει εἰς τοὺς ἐπιτίμους πολίτας, τοὺς προσφάτως πολιτογραφηθέντας, ἀπελευθέρους ἢ δούλους, ἐνῶ ἐπέμεινε στὴν ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας τῶν συμπολιτῶν του καὶ στὴν ἀποδοχὴ τῶν χρησθῶν ἡθῶν, «*Ἄλλὰ καὶ νῦν, ὤνόητοι, μεταβαλόντες τοὺς τρόπους/ χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐτίς*». Δὲν ἀντέδρασαν κι ἔχασαν τὴν ἡγεμονία τους καὶ οἱ ἴδιοι τὴν ἐλευθερία τους, ἐνῶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος γύρισε σελίδα ἀνεπιστρεπτι.

Ἡ *ἐπανεμφάνιση* τῶν Ἀθηνῶν τὸν τέταρτο αἰῶνα ὡς ἡγέτιδος δυνάμεως, μετὰ τὴν συντριβὴ τους ἀπ' τὸν *Λύσανδρο*, τὴν κατεδάφιση τῶν *μακρῶν τειχῶν*, μὲ τὴν συνοδεία *αὐλητριδῶν*, καὶ τὴν *τυραννία* τῶν *τριάκοντα* ὀφείλεται σὲ δύο λόγους: στὴν διατήρηση τῆς *πνευματικῆς ἡγεμονίας* τῆς πόλεως στὸν *ἐλληνικὸ* καὶ στὸν *ὑπόλοιπο κόσμον* καὶ στὴν δυναμικὴ παρουσία τῶν ἐνιαίων *ἱστορικῶν* καὶ *πολιτιστικῶν ἰσῶν* τοῦ *Ἑλληνισμοῦ*. οἱ σχέσεις τῶν *Ἑλλήνων* μὲ τοὺς *θεοὺς* τους ἦταν *ἰσότιμες*, σχέσεις *ἀνεξαρτησίας* ἢ *ἐλευθερίας*, καὶ δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὡς ὑπόνοια ἢ σκέψη τῆς *ἀπολύτου ἐξαρτήσεως* ἀπ' τὸν θεὸ ἢ τὴν *ἰδεολογία* ἢ ἡ αἴσθησις τῆς *θρησκευτικῆς ἀποστολῆς* τους γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ *κόσμου* ἢ τῶν *ψυχῶν* τους μετὰ θάνατον. Ὅταν καθόριζαν ὡς βασικὴ ἀρχὴ τῆς *ἀξίας* τοῦ *ἀγαθοῦ* τουλάχιστον τοὺς *τέσσερες* παράγοντες, τὰ *δύο ἀγαθὰ* καὶ τοὺς συναλλασσομένους τοὺς *δύο πολίτας*⁴⁵, στὴν πράξη ἀπέρριπταν τὴν ἐξάρτησή τους ἀπ' τὴν *ἀνταλλακτικὴ σχέση* καὶ ἐδέχοντο τὴν ἀνάδειξη τοῦ *πολίτου* ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος· τὸ κριτήριον ἦταν ὁ *πολίτης*, κατὰ τὴν ἐντολὴν καὶ τοῦ *Διός*.

Τὴν θεωρία αὐτὴ τὴν ἐπεξεργάστηκε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀμέσως μετὰ τὴν διατύπωση τῆς ἀρχῆς, ὅτι, «*τὸ δίκαιον ἐν ἐλαχίστοις εἶναι*

⁴⁵ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ. σελ 68 κ. ἐ., καὶ ἀνωτέρω, σελ 32

τέτταρσιν»: «τὸ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς διανομαῖς ὁμολογοῦσι πάντες κατ' ἀξίαν τινὰ δεῖν εἶναι, τὴν μέντοι ἀξίαν οὐ τὴν αὐτὴν λέγουσι πάντες ὑπάρχειν, ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ ἐλευθερίαν, οἱ δ' ὀλιγαρχικοὶ πλοῦτον, οἱ δ' εὐγένειαν, οἱ δ' ἀριστοκρατικοὶ ἀρετὴν. ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι»⁴⁶. Στὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ δικαίου περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἀνταλλαγές στὴν ἀγορά, σύμφωνα μὲ τὴν κατάληξη τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ φιλοσόφου, διότι τὸ δίκαιο κατὰ τὴν διανομὴ τῶν ἀγαθῶν ὁμολογοῦν οἱ πάντες ὅτι πρέπει νὰ γίνεται σύμφωνα μὲ κάποια ἀξία, ἀλλὰ δὲν ἀποδέχονται ὅλοι τὴν ἴδια ἀξία –ἢ κρίσιμη διαφορὰ μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ–, ἀλλὰ οἱ μὲν δημοκρατικοὶ θεωροῦν τὴν ἐλευθερία, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ τὸν πλοῦτο, οἱ εὐγενικῆς καταγωγῆς τὴν εὐγένεια καὶ οἱ ἀριστοκράτες τὴν ἀρετὴ. Ἡ ἐμβάθυνση εἰς τὴν ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς· ἐστιάζουμε τὴν προσοχή μας εἰς δύο κατηγορίας, τὴν ἐπιλογὴ ὡς κυρίας ἀξίας τῆς ἐλευθερίας ἀπ' τοὺς δημοκρατικούς καὶ τοῦ πλούτου ἀπ' τοὺς ὀλιγαρχικούς· οἱ τελευταῖοι ἐκφράζουν τὸ καπιταλιστικὸ πνεῦμα, τὴν ἀέναο ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς δηλαδὴ ὁ πλοῦτος –ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο κυρίως, καὶ ὄχι ὡς ἀτομικό–, συσσωρεύεται μὲ τὴν ἐπιταχυνόμενη ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, μὲ τὸ κυνῆγι τῆς παραγωγικότητος, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος χάνει τὶς δυνατότητες πολιτικῆς θεωρήσεως τῶν φαινομένων, γίνεται μονοσήμαντος⁴⁷. Ὁ μονοσήμαντος ἄνθρωπος, εἶναι ὁμοιόμορφος εἰς τὰς ἀντιδράσεις του, ἐπειδὴ ἔτσι τὸν θέλει ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία· οἱ Κινέζοι ἔχουν μία σοφὴ παροιμία, «ὁ ἀριστοκράτης ἀποβλέπει στὴν ἀρμονία καὶ ὄχι στὴν ὁμοιομορφία». Ἐπικουρικὴ ἄποψη ἀπὸ ἄλλο πολιτισμὸ.

Ἡ δημοκρατία, λέει ὁ Ἀριστοτέλης δὲν συμβαδίζει μὲ τὴν ἀναγωγή τοῦ πλούτου ὡς πρώτης ἀξίας τῆς πολιτείας, τῆς πόλεως· διδασκόμεθα πολλὰ γιὰ τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀξίες τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, μὲ τὴν ἀξιολόγησή τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη της, κατὰ τὸ δικό της σύστημα ἀξιῶν, καὶ ὄχι μὲ γνώμονα τὴν βικτωριανὴ ἠθική, μᾶς προσφέρει πολλὰ.

⁴⁶ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ.Ε', κεφ. στ', παρ. 4, (1131a28-33), μετάφραση δική μου.

⁴⁷ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ., σελ 17, ὅρα «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 24, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 35.

Ἐπιμύθιον

Εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν ἡ διδασκαλία τοῦ δράματος ἦταν πολιτικὴ πράξις καὶ ἀποτελοῦσε προέκταση τῆς ἰσηγορίας, τοῦ διαλόγου εἰς τὴν Ἀγοράν, εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ἡ πολιτικὴ κριτικὴ τοῦ ποιητοῦ γινόταν μὲ τὴν παράβαση – αὐτὸ σημαίνει καὶ ἡ λέξις, *παράβασις*, βαίνω ἐκτὸς τῆς κανονικῆς ῥοῆς τοῦ δράματος-, μὲ τὸν εὐθύ λόγο τοῦ ποιητοῦ πρὸς τοὺς πολίτες· ἀναφερόταν πάντοτε στὰ τρέχοντα πολιτικὰ ζητήματα ἢ καὶ στὶς προσωπικὰς ἐμπειρίες τοῦ ποιητοῦ μὲ τοὺς κριτὰς καὶ τὸ κοινόν. Συνήθως οἱ πολίτες ἀντιδρουῦσαν μὲ σχόλια ἀπὸ κάτω ἢ μὲ ἐπιφωνήματα ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας· ὁ διάλογος ἦταν ζωντανὸς καὶ οὐσιαστικὸς, μὲ ἄμεσες τὶς ἐπιπτώσεις του πολλὰς φορὲς στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Ἀλλὰ ἀρκετὴ ἡ παράβασίς μας.

Ἡ παράβασις εἰς τοὺς «*Βατράχους*» εἶναι μικρὴ, 64 στίχοι, καὶ μὲ πυκνὸ πολιτικὸ νόημα. Στὸν πρῶτο ἀνάπαιστο ἀναφέρει:

*Τὸν ἱερὸν χορὸν δίκαιόν ἐστι χρηστὰ τῇ πόλει
συμπαραίνειν καὶ διδάσκειν. Πρῶτον οὖν ἡμῖν δοκεῖ
ἐξιῶσαι τοὺς πολίτας κάφελειν τὰ δείματα.⁴⁸*

Εὐθέως ὁ Ἀριστοφάνης λέει ὅτι εἶναι ἱερὸ καθῆκον του ἡ προσφυγὴ εἰς τὰς παραινέσεις καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν πρὸς τοὺς συμπολίτες του, ὥστε ἀφαιρέσαι κάθε σκιά φόβου μέσα τους καὶ μεταπεῖσαι αὐτοὺς ὅτι ὅλοι τους εἶναι ἴσοι καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα· εἶχαν πλήρη συναίσθησις οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι ὁ πόλεμος ἦταν χαμένος, ἀλλὰ ἀγωνίζονταν μέχρι ἐσχάτων, διότι τὸ θεωροῦσαν ἱερὰ ὑποχρέωσίν τους, ἐπειδὴ διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν ἐλεύθεροι πολίτες. Ὁ πρῶτος φιλειρηνιστὴς τῆς πόλεως, ὅταν εἶχε ἀντιμετωπίσει καὶ δύσκολες δίκας μὲ τὸν ἡγέτη τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως Κλέωνα στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, δὲν μιλάει γιὰ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν τελευταία του κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου *κωμωδία* του· ἀντιθέτως, μάλιστα, ἐπιδιώκει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἠθικοῦ τους, μὲ κύρια ἔμφασιν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἠθους τους. Ὡς κυρία αἰτία τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἠθους θεωρεῖ τὴν νόθευσιν τοῦ νομίματος καὶ ἐπιμένει εἰς

⁴⁸ Ἀριστοφάνους, ὁ. ἀ., στ. 686-688, μετάφραση δική μου.

αυτό, ἀφιερώνων εἰς αὐτὴν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὴν παράβασίν του.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ γίνεται ἐπίκαιρος ὁ Ἀριστοφάνης, διότι θέτει μὲ τὸν ἐναργέστερο τρόπο τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ νομίσματος εἰς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, πέραν τοῦ *αὐτονόμου πολιτικοῦ του ρόλου*· τὸ κίβδηλο νόμισμα ἔχει ἄμεση καὶ δυναμικὴ ἐπίδραση στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ ὄλων, τῶν ἀπλῶν κατοίκων, τὸ κυριώτερο, καὶ τῆς ἐξουσίας στὴ συνέχεια· οἱ *κυβερνῶντες*, ἀνεξαρτήτως πολιτεύματος, ἐθίζονται στὴν *ἐξαπάτηση* τῶν ὑπηκόων τους. Ὅταν γίνονται ἀπτὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς *πολιτικῆς τους* εἶναι ἀργά, ἢ *ἐμπιστοσύνη* τῶν *πολιτῶν* πρὸς τὴν *ἐξουσία* ἔχει χαθεῖ. Μᾶς προτρέπει ὁ ποιητής:

*Ὁ ἱερὸς χορὸς εἶναι δίκαιο σωστὰ στὴν πόλη
συμβουλευεῖν καὶ διδάσκειν. Πρῶτα πιστεύει ἐμεῖς λοιπὸν
ἴσους ἔχειν ὅλους τοὺς πολίτας καὶ χωρὶς καθόλου φοβίες.*

Τὶς ἐνδόμυχες φοβίες τῶν πολιτῶν ἐπισημαίνει ὡς πρῶτο μέλημά του ὁ ποιητής, ὄχι ὅτι ἔγινε αἰφνιδίως *φιλοπόλεμος*, ἀλλὰ ἐπειδὴ πιστεύει ἀκραδάντως ὅτι ὁ *φόβος* καὶ ἡ *καχυποψία* εἶναι χειρότερος κίνδυνος γιὰ τὴν πολιτεία ἀπ' τὸν πόλεμο, «*κάφελεῖν τὰ δείματα*»· ἢ ἀπαλλαγὴ ἀπ' τὶς *φοβίες* καὶ τὴν *ἀνασφάλεια* θὰ προσθέταμε, εἶναι τὸ πρῶτο του μέλημα. Οἱ παραινέσεις του, ἢ διδασκαλία του ἔχουν πλέον ἀπολογητικὸ τόνο ὑπὲρ τῆς *χειραφετήσεως* τῶν *Ἀθηναίων* ἀπ' τὶς ἐξαρτήσεις τους ἀπ' τοὺς *δημαγωγούς*, καὶ ὀλιγώτερο μαχητικὸ, ὅπως εἶχαν οἱ παραβάσεις στὶς πρῶτες του κωμωδίες ὑπὲρ τῆς *εἰρήνης*, διότι γνωρίζει ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ *ἦθους* τῶν *πολιτῶν* ἀπ' τὸ κεκεβδιλευμένο νόμισμα ἦταν ὁ χειρότερος ἐχθρὸς, διότι εὐνοεῖ τὴν ἀνισότητά μεταξὺ τῶν πολιτῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἐπιμένει στὴν ἀνάγκη γιὰ ἀποκατάσταση τῆς ἰσότητος, «*ἐξισῶσαι τοὺς πολίτας*»· γνωρίζει, ἄλλωστε, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν μετανοήσει διὰ τὴν καταδίκη τῶν *δέκα στρατηγῶν* καὶ εἶχαν συλλάβει τοὺς *ὑπαιτίους*, ἀλλὰ ὁ πρωταίτιος τῆς σκευωρίας, *Καλλίξεινος*, εἶχε δραπετεύσει στὴ *Δεκέλεια*. Εἰρωνεῖα τῆς τύχης, ὁ *Καλλίξεινος* δὲν ἀπετόλμησε ἐπιστρέψαι εἰς τὰς Ἀθήνας, οὔτε κατὰ τὴν *τυραννία* τῶν *τριάκοντα*, ἀλλὰ ἐπανῆλθε μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας, καὶ πάλι περιφρονούμενος ἀπὸ ὅλους. Λέγεται ὅτι ἀπέθανε ἀπ' τὴν πεῖνα.

Στις επόμενες εποχές απουσιάζει, από όσα γνωρίζουμε, ή αναφορά της αλλαγής του *ἥθους* απ' το νόθο νόμισμα, ίσως επειδή έχει χαθεί το μεγαλύτερο μέρος της πλούσιας γραμματείας· και ή μελέτη μας, άλλωστε, δέν αποβλέπει στην εξάντληση όλων τῶν αναφορῶν στην ἑλληνική γραμματεία. Ἡ ἐπισήμανση, ὅμως, τοῦ *Μιχαήλ Ψελλοῦ* δείχνει ὅτι δέν ἦταν πρωτότυπη ή σκέψη του, παρὰ τὸ ὅτι εἶχε συναντήσει σχετικές ἀναφορές σὲ παλαιότερες πηγές· ὅταν ὁ *Βυζαντινὸς φιλόσοφος* καὶ πολιτικὸς γράφει ὅτι, ή νόθευση τοῦ νομίσματος «*πολυκεφάλους καὶ ἑκατόγχειρας τοὺς πλείους τῶν ὑπὸ χεῖρα πεπιοηκῶς*», ὁ ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται ὅτι περιλαμβάνει καὶ τὸν ἑαυτὸ του, ἔστω κι ἂν δέν τὸ ὁμολογεῖ.

Ἡ διατήρηση τοῦ *ἐλευθέρου ἥθους* τῶν πολιτῶν ἀποτελεῖ τὴν καλύτερα προάσπιση τοῦ νομίσματος, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ὁ ποιητής, «*μεταβαλόντες τοὺς τρόπους/ χρῆσθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις*», διότι μὲ τὴν ἀσκηση τῆς *ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς* ὡς συνειδητῆς ἐπιλογῆς τῶν πολιτῶν εἶναι δυνατὴ ή σωτηρία τῆς πόλεως καὶ τῆς οἰκονομίας της· οἱ θυσίες, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς, ἔχουν ἀποτέλεσμα ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο, ὅταν εἶναι προῖον *ἐλευθέρας καὶ αὐτονόμου βουλήσεως*, διότι τότε μετατρέπονται σὲ ἰσχυροὺς κοινωνικοὺς ἰστούς τῆς πολιτείας. Ὁ Ἀριστοφάνης δέν ἐπικαλεῖται εἰς τοὺς «*Βατράχους*» τὴν ἄρνηση τοῦ *Σωκράτους*, ὅπως θέσει εἰς ψηφοφορία τὴν πρόταση καταδίκης τῶν *δέκα στρατηγῶν*, ὡς *ἐπιστάτης* τῶν *πρυτάνεων*, θεωρώντας τὴν ἀντίθετη πρὸς τοὺς *θεσμούς*, πρὸς τὸ *Σύνταγμα*· οὔτε οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦν ἀπολύτως, διότι καὶ ὁ μαθητῆς του *Ξενοφῶν*, εἶναι περιληπτικὸς καὶ πολὺ *μεροληπτικὸς* εἰς βάρος τοῦ *διδασκάλου* του. Μᾶς ἀποζημιώνει ὁ *Πλάτων* εἰς τὴν «*Ἀπολογία*» τοῦ φιλοσόφου· «*ἐγὼ γάρ, ὦ Ἀθηναῖοι, ἄλλην μὲν ἀρχὴν οὐδεμίαν πώποτε ἤρξα, ἐβούλευσα δέ· καὶ ἔτυχεν ἡμῶν ή φυλὴ Ἀντιοχίς πρυτανεύουσα, ὅτι ὑμεῖς τοὺς δέκα στρατηγοὺς τοὺς οὐκ ἀνελομένους τοὺς ἐκ τῆς ναυμαχίας ἐβούλευσθε ἀθρόους, παρανόμως, ὡς ἐν τῷ ὑστέρω χρόνῳ πᾶσιν ἡμῖν ἔδοξε. τότε ἐγὼ μόνος τῶν πρυτάνεων ἠναντιώθην ὑμῖν μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς νόμους καὶ ἐναντία ἐψηφισάμην*»⁴⁹.

Ἦταν σαφέστατος καὶ πολὺ αὐστηρὸς ὁ φιλόσοφος πρὸς τοὺς συμπολίτες του· ἦταν πάντοτε ὁ *κριτῆς* τους γιὰ ὅλα τους τὰ λάθη, ἀπ' τὴν *ἐκστρατεία* τῆς *Σικελίας* ἕως τὴν *ὀλιγαρχία* τῶν *τετρακοσίων* καὶ τὴν ἀνδρεία θέση του ἀπέναντι στοὺς *τριάκοντα τυράννους* καὶ τὸν μαθητῆ του *Κριτία*, ὅταν ἀρνήθηκε τὴν σύλληψη τοῦ *Λέοντος*

⁴⁹ Πλάτωνος, «Ἀπολογία Σωκράτους», 32β, μετάφραση δική μου.

τοῦ Σαλαμινίου, ὅπως ἀναφέρει στὴν ἐπόμενη παράγραφο τῆς ἀπολογίας του⁵⁰. ἦταν προκλητικὸς καὶ οὐδόλως παρακλητικὸς, κάτι ποὺ περίμεναν μᾶλλον οἱ Ἀθηναῖοι, διότι αὐτὸ σήμαινε ἔκπτωση καὶ τῆς δικῆς του ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, σήμαινε, τὸ χειρότερο, ἰσοπέδωση καὶ τῶν ὀλίγων μεγαλυτέρων πολιτῶν τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς εἰς ἀπράγμονας τουλάχιστον. Διότι ἐγώ, ὡς Ἀθηναῖοι, δὲν ἔχω ἀσκήσει οὐδεμία ἄλλη ἐξουσία εἰς τὴν πόλη, ἐκτὸς τῆς ἐπιλογῆς μου ὡς βουλευτοῦ· καὶ ἔτυχε πρυτανεῦειν ἡ Ἀντιοχίς μας φυλή, ὅταν ἐσεῖς τοὺς ἀδυνατίσαντας περισυλλέξαι τοὺς νεκροὺς στρατηγοὺς ἐπιχειρήσατε δικάσαι ὁμαδικά, παρανόμως, ὅπως τὸ ἀποδεχθήκατε ἐκ τῶν ὑστέρων. Τότε μόνος ἐγὼ ἀπὸ τοὺς πρυτάνεις ἠναντιώθην πρὸς ἐσᾶς, ψηφίσας ὅπως μὴν πράξετε τίποτε παράνομο. Ἡ καταδίκη ἦταν ἀπλὸ συνακόλουθο.

Τὴν ἐνίσχυση τῶν *συνεκτικῶν* ἰστῶν τῆς πόλεως ἐπιδιώκει ὁ ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων, τὴν ἐνεργητικὴν στάση ἀπέναντι στὰ προβλήματα κι ὄχι τὴν ἀνεντική, παθητική· γνωρίζει ὅτι αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ὁδηγεῖ στὴν ἔκπτωση τοῦ ἥθους τους καὶ ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ νόθου νομίσματος, «*τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις*»· ἡ συσχέτιση τῶν δύο ἔρχεται μόνη της, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνιαίας ἐκφράσεως τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς. Ὑπογραμμίζει τὴν στάση του, «*καὶ ἐτοίμων ὄντων ἐνδεικνύει με καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων, καὶ ὑμῶν κελευόντων καὶ βοώντων, μετὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου ὧμην μᾶλλον με δεῖν διακινδυνεύειν ἢ μεθ' ὑμῶν γενέσθαι μὴ δίκαια βουλευομένων, φοβηθέντα δεσμὸν ἢ θάνατον*»⁵¹. Οἱ φράσεις εἶναι τὸ ἴδιο σκληρές, ἢ περισσότερο, ἀπ' τὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, «*ῶνόητοι*», διότι λέγονται ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, τὸ ὁποῖο κρίνει τὴν τύχη τοῦ φιλοσόφου καὶ πρῶτου πολίτου μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἦταν ἔτοιμοι οἱ ῥήτορες νὰ μὲ καταγγείλλουν καὶ νὰ μὲ συλλάβουν, ἐνῶ ἐσεῖς αὐτὸ ζητούσατε καὶ φωνάζατε, ἐπειδὴ ἔκρινα ὅτι ἔπρεπε νὰ σεβασθῶ τοὺς νόμους καὶ νὰ διακινδυνεύσω τὴν ζωὴ μου, παρὰ μαζί σας νὰ συμπαραταχθῶ, ἐνῶ σαφῶς παρανομούσατε, ἐπειδὴ θὰ ἐφοβούμην τὴν φυλακὴν ἢ τὸν θάνατο.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιβίωσαν τῆς τρομερῆς ἥττας των, ἀλλὰ ἦταν μιὰ ἄλλη πολιτεία, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προπολεμικὴ· εἶχαν ἐνδώσει στὴν ἀπραγμοσύνη, καὶ οἱ ὅποιες ἀναλαμπές τῆς ἡγεμονίας τους, παροδικές καὶ ἀδύναμες, χωρὶς σφρίγος καὶ ἔμπρακτῃ ἀπόδειξη αὐτοθυσίας, περιορίσθηκαν στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, μὲ ἔμφαση στὴν οἰκονομικὴ τους ἀνθησι, κατὰ πολὺ ἀνωτέρας ἐκείνης τοῦ προηγούμενου αἰῶνος. Οἱ

⁵⁰ Αὐτόθι, 32γ καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», σελ. 249-264.

⁵¹ Πλάτωνος, ὁ.ἀ. 32γδ, μετάφραση δική μου.

ιστορικές ρίζες τους, κοινές με όλους τους Έλληνες, τους επέτρεψαν στην άμβλυνση των προεκτάσεων απ' την έκπτωση της πολιτικής τους πρακτικής και την διάβρωσή τους απ' το κίβδηλο νόμισμα, και στη μετατροπή τους στο πνευματικό και φιλοσοφικό κέντρο του Έλληνισμού και του αρχαίου κόσμου· ο πολιτισμός, τα γράμματα, ο τρόπος ζωής επιβίωσαν ως η πεμπτουσία του Έλληνισμού.

Στο Βυζάντιο, η διάβρωση απ' το νόθο νόμισμα ήταν πολύ βαθύτερη από εκείνη των Αθηνών, διότι είχε συνοδευθεί κι απ' τις διομολογήσεις, όποτε η αυτοκρατορία επιβίωνε ως σκιά του παλαιού της έαυτού και ως πολιτική έκφραση της Όρθοδοξίας, με την πνευματική κυρίως έπιρροή της στα άλλα τρία πατριαρχεία, στον σλαβικό κόσμο και στους ρωσικούς λαούς, αλλά έλειπε το «πάντες μετεχόντων»· οί συνεκτικοί ιστοί της αυτοκρατορίας είχαν διαρραγεί, με αποτέλεσμα την σταδιακή ανάδυση των έθνικων κρατών μετά από μερικούς αιώνες.

Στην έποχή μας τις έπιπτώσεις «τούτων των πονηρών χαλκίων» υφίστανται κυρίως οί Ένωμένες Πολιτείες, με τις διομολογήσεις έξαπλωμένες σε βάθος στην οίκονομία τους· η άμφισβήτηση του δολλαρίου είναι ίσχυρή, με αντίκτυπο στην διεθνή παρουσία της μεγάλης χώρας, αλλά άπομένουν οί έπιπτώσεις στο ήθος των Άμερικανών απ' την συνειδητοποίησή τους ότι χρησιμοποιούν κίβδηλο νόμισμα και οί αντίδράσεις τους στην άποκορύφωση της κρίσεως. Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν την κρίσιμη στιγμή οί ιστορικές και πολιτιστικές ρίζες, για την ένδυνάμωση και συγκράτηση των έθνικων τους και κοινωνικων ιστών.

Χρήστος Ζ. Καρανίκας,
Καλαμάκι, Ιούλιος 2009